

Tradició i modernitat en el llenguatge dels llibrets de falla de les primeres dècades del segle XX

Joaquim Martí Mestre (València)

Summary: During the first quarter of the 20th century, Valencian writers showed increasing interest in developing a correct orthographical and linguistic model, free from castilianisms, both for formal literature and for popular genres. Traditionally, researchers have insisted mostly on the orthographical influence from the Spanish language in the *Fallas* books. The researchers thought that even the authors of the Catalan formal literature, when writing the *Fallas* texts, adopted the Spanish orthographic model. With this work we find, however, that many writers of *Fallas* books, some engaged in other Valencian literary and cultural activities, were striving to use also in the *Fallas* books a correct language. The *Fallas* books, because of the popular character of the genre, are of great lexicographical interest for the study of colloquialisms, dialectalisms and neologisms linked to the social changes of the 20th century. Also, because traditionally they have not been taken into account by lexicographers, the *Fallas* books offer words and meanings not registered in the historical and etymological dictionaries.

Keywords: orthography, lexicon, 20th century, *Fallas* books, history of the Catalan language ■

Received: 17-09-2018 · Accepted: 05-03-2020

■ 1 Valor lingüístic dels llibrets de falla

Els llibrets de falla, iniciats a mitjan segle XIX, formen part de la literatura de vocació popular, juntament amb altres manifestacions coetànies com els col·loquis, el teatre costumista i la premsa satírica, amb les quals comparteixen molts elements formals, temàtics, ambientals i lingüístics.

Des del punt de vista de les formes lingüístiques, sovint hom ha destacat especialment dels llibrets de falla el caràcter vulgar i castellanitzant del seu llenguatge.¹ Sense negar la presència nombrosa de castellanismes, que

1 Marín (1996: 139) afirma que “el valencià dels llibrets responia a un model de llengua vulgar i castellanitzada”. Igualment, Ariño (1992: 255) es refereix a l’opció pel “valenciano «vulgar»” dels autors dels llibrets de falla, els quals “utilizan un valenciano colo-



en bona mesura reflecteixen la realitat lingüística popular del moment, hauríem d'acostumar-nos a no focalitzar només, o principalment, la llengua dels *llibrets* –com d'altres gèneres de la literatura popularista– en la castellanització i la vulgaritat.² Aquest fet no ens hauria d'ocultar l'aprofitament lingüístic que hom pot extraure d'aquests textos des de diferents perspectives. A més, en alguns *llibrets* s'inclouen composicions de caràcter culte, amb un lèxic més selecte.

Sovint el llenguatge dels llibrets de falla, com el dels col·loquis o el del teatre costumista, s'inspira en la llengua parlada col·loquial, especialment de les classes populars, l'espontaneïtat de la qual tracta d'imitar. Això possibilita la presència d'un bon nombre de formes populars i col·loquials que no es troben en els gèneres que fan servir un registre més formal. Des d'un punt de vista lèxic, a causa de l'escassa atenció que els lexicògrafs han dedicat a aquesta literatura, i a pesar del seu interès, moltes d'aquestes formes no són registrades en els diccionaris històrics i normatius. Juntament amb la presència de mots tradicionals, s'hi pot observar la capacitat creativa del llenguatge. Per tant, els *llibrets* són una font gens negligible per aproximar-nos a la llengua parlada del nostre passat recent.

A més a més, cal destacar l'interès dialectal d'aquests textos, per al coneixement del valencià dels dos darrers segles. Recordem que en la parla col·loquial és on més diferències interdialectals apareixen. Des del punt de vista lèxic, en els llibrets de falla de les primeres dècades del segle XX es poden trobar mots, o accepcions, que els diccionaris històrics consideren valencianismes (de vegades compartits amb altres dialectes pròxims com el tortosí i l'eivissenc), exs. *alcavor* (“alcabor”) (Creu 1923, 15),³ *aliacrà* ‘escorpi’ (Baix 1921, 13), *amarrotar* (Pelayo 1906, 4), *arrasar-se* ‘aclariar-se el cel’ (Seu 1925, 3), *bledà* (Guillem Sorolla 1911, 4), *brasilada* (“brasilà”) (Campañar 1926, 6), *cascarrejar* (“cascarrechant”) (Pelayo 1923, 4), *corbet* (Collado 1922, 3), del porc, *cova* ‘soterrani’ (Trinitaris 1923, 8), *desramellar* ‘sofrir esqueix de les rames o branques un arbre massa carregat’: “Ostenten l'arbre

quial, lleno de castellanismos”, si bé reconeix que “también de gracia y socarronería, apropiándose expresiones y giros del habla cotidiana”.

- 2 Això, juntament amb la consideració dels *llibrets* com un gènere *menor*, ha degut influir en l'escassa atenció que tradicionalment els han dedicat els lingüistes i lexicògrafs.
- 3 Per raons d'espai, citem els títols dels *llibrets* de forma abreviada, pel nom del carrer o plaça, seguit de l'any. Quan hi ha més d'un carrer en el títol, si no hi ha possibilitat de confusió, habitualment citem només el primer. Després de la coma figura la pàgina. Escrivim els noms tal com apareixen en el text.

en la póрта / que la fruta el *desramella!*” (Pellisers 1913, 6),⁴ *entremetent* (Pi y Margall 1912, 7), *escurapous* (Maldonat 1908, 6), *fetillós* (Dualde 1929, 5), *forigó* (San Gil 1921, 21), *gasó* (Cirilo Amorós 1918, 5), *mescleta* ‘beguda composta de diversos líquids’ (San Fransés 1903, 8), *petroliera* (San Chil 1919, 14), *pilera* (Sen Visent 1911, 1), *rastrera* (Félix Pizcueta 1928, 9), *relaix* ‘contalla insubstantial però portada amb intenció de divulgar-la’ (San Chil 1916, 10), *sangolejar* (Pelayo 1922, 10). Alguns d’aquests mots no són documentats en els diccionaris històrics o s’hi documenten més tard.

Els nostres textos permeten confirmar l’existència en valencià de formes considerades dubtoses en el DECat. És el cas del substantiu *cridoría*, amb accent d’intensitat sobre la *i*, que el DCVB recollia a València i a Castelló, però que el DECat (II, 1057) posava en dubte: “han tirát un petardet, / i s’ha armát el grán *cacau*. / I en mig d’esta *cridoría* / no hi ha mes que molta pau..., / ¡molta llum!... ¡molta alegría!” (Pelayo 1924, 12),⁵ també accentuat sobre la *i* en un altre text valencià coetani, com ho ratifica la rima: “Abans de que rompa el dia, / els mercaders, poc a poc, / sense moure *cridoría*, / van ocupant el seu lloc” (Manel Peris Fuentes: *Poesies*, València, 1928, p. 111).⁶

Segons el DCVB, tant *cridòria* com *cridoría* deriven de *cridar*, amb el sufix *-òria* i *-oria*, “del mateix origen que el sufix *-úria* i *-oria* de *cantúria* i *cantoria*”. Sobre *cantoria*, *cantòria*, *cantúria*, veg. també el DECat (II, 481–482). La terminació *-doria* es troba en altres noms derivats, com *llauradoria* (DECat, V, 111), *intraprenedoria* (DFP, 152), *parladoria* (Murillo 1911, 3; Cuart 1916, 2), *venedoria*, *vendoria* (DECat, IX, 100), *vendedoria* (*Tipos, modismes y cosas raras y curiosas de la Terra del Ge*, València, 1908, ps. 163–164), *revenedoria*, que derivaria de *revenedor*, i aquest de *revendre* (DE, 952), *xerradoria* i *xerradúria* (DECat, IX, 513), que representen una alternança semblant a la de *cantoria* i *cantúria*.

4 En el DCVB, en el DAg (III, 72) i en el DNV només com a pronominal. També documentem *desramellar-se* en sentit figurat: “el poble, que de festa *es desramella* / i en viu sentiment patri s’electrisa” (*Pensat y fet* 19, 1920, p. 12), en les falles, i la variant *derramellar*, intransitiva: “que se podrirà la mitat de la collita, per lo manco, penjaeta als horts. [...] Mira que ja som avant i els arbres tots estan *derramellant*” (Josep Barberà Ceprià: *Tres comèdies*, Castelló, 1952, p. 13).

5 En la transcripció dels textos dels *llibrets* respectem la llengua dels originals, incloent-hi l’accentuació, l’ús d’apòstrofs i guionets i la separació dels mots.

6 El DIEC i el DNV només registren *cridòria*. EscLl i MGad recullen, igualment, *cridòria* ‘griteria’, però com a forma antiga en valencià.

Així mateix, els llibrets de falla possibiliten l'estudi de l'evolució de la llengua des de mitjan segle XIX fins a l'actualitat, pel fet de tractar-se d'un gènere literari que s'ha mantingut fins al present. Possibilita l'estudi dels canvis lèxics dels darrers dos-cents anys, i de la introducció de neologismes, sobretot en les primeres dècades del segle XX, lligats als canvis socials i econòmics.

Igualment, els llibrets de falla, com els col·loquis, faciliten l'estudi dels usos del valencià i de les actituds de la societat valenciana contemporània sobre la llengua pròpia i sobre el conflicte amb altres llengües, especialment amb el castellà.

En aquest treball estudiarem la llengua, especialment l'ortografia i el lèxic, dels llibrets fallers de la ciutat de València de les tres primeres dècades del segle XX, immediatament anteriors, per tant, a l'acord ortogràfic de Castelló (1932).

■ 2 Els models ortogràfics

Durant els segles XVIII i XIX entre els lletraferits valencians no es va poder arribar a un consens sobre el model ortogràfic. A més, hom no disposava de les plataformes ni del suport institucional necessari en un procés de normalització lingüística. El castellà, que comptava ja amb una norma fixada i amb un suport acadèmic i institucional, era la llengua de l'ensenyament, dels usos administratius i jurídics, així com de la literatura culta. De manera que molts escriptors, sobretot de literatura popularista, formats en castellà, preferien fer servir una ortografia basada en aquesta llengua, amb la qual pensaven que els lectors estaven més familiaritzats.

Al segle XVIII Carles Ros, conscient de la manca d'una teoria ortogràfica per al valencià, va proposar algunes normes basades en la tradició i en l'etimologia, sense oblidar la pronunciació. La influència de Ros es va deixar sentir en les propostes d'altres tractadistes valencians del segle XVIII i de principis del XIX, com Marc Antoni d'Orellana, Manuel Joaquim Sanelo i Vicente Alfonso Lorente. D'altra banda, al tombant de segle, Joan Baptista Escorigüela, que va mantenir una interessant polèmica ortogràfica amb Sanelo al *Diario de Valencia* entre 1802 i 1803, va defensar una ortografia antitradicionalista, simplificadora, basada en la pronúncia del valencià central i en l'ortografia castellana, que va justificar per raons utilitàries. Aquestes dades demostren que era un tema que interessava els lletraferits, però sobre el qual no hi havia acord.

La mateixa variació s'observava en la pràctica ortogràfica. Si ens circumscriuim més concretament als textos literaris popularistes i costumistes, al segle XVIII encara es mantenen amb bastant puixança moltes de les grafies tradicionals, però amb presència també de grafies antitradicionals, influïdes pel castellà i per la pronúncia apitxada. Així en els quatre col·loquis, distribuïts com quatre parts, de *Tito Bufalampolla* i *Sento el Formal* sobre les festes de la proclamació de Carles IV a València (1789), predominen les grafies *g* i *j*, exs. *germans* (1^a part, 1; 2^a part, 2), *pijor* (1^a part, 2), *coledi* (2^a part, 5), *correjots* (2^a part, 6), usades fins i tot per referència al fonema palatal africcat sord: *jicotet* (2^a part, 6), *cajiporro* (2^a part, 6), *despajar* (3^a part, 3), *marja* (4^a part, 8). Es tracta d'una confusió motivada per la fonètica apitxada, en la qual va incórrer també Carles Ros, i després ho faran molts escriptors valencians del segle XIX. Els exemples de *ch* són menors, però no inexistent, tant per al fonema /tʃ/ com per a /dʒ/, exs. *puchá* (1^a part, 2), *chufes* (1^a part, 2), *pichor* (1^a part, 5), *chel* (1^a part, 7). El fonema /tʃ/ en posició final sovint es representa amb el dígraf tradicional *-ig*: *festeig* (1^a part, 1), *vaig* (1^a part, 2), *mig* (2^a part, 4), *boig* (3^a part, 1), però també es registra el dígraf confusionari *-ix*: *vaix* (1^a part, 6; 2^a part, 5), *veix* (1^a part, 6; 2^a part, 2). Per representar el fonema /s/ per motius etimològics es fa servir amb freqüència la grafia tradicional *ç*, exs. *funció* (1^a part, 1), *diligències* (1^a part, 2), *procés* (1^a part, 2), *ofici* (1^a part, 2),⁷ però també la *s* per *ss* i per *ç*, exs. *comensá* (1^a part, 1), *fasen* (1^a part, 5), *carabatat* (1^a part, 5), *casola* (1^a part, 7). La palatal nasal es representa generalment amb el dígraf genuí *ny*, exs. *junyen* (1^a part, 2), *menys* (2^a part, 1), *rinyes* (2^a part, 2), *vinya* (2^a part, 5), i la presència de *ñ* és molt escassa, en castellanismes o en alguns mots coincidents amb el castellà: *madrileños* (1^a part, 3), *riñen* (1^a part, 5), *acompañar* (1^a part, 7). D'acord amb l'etimologia i el costum s'hi fa servir, sense excepcions, *qu* + vocal en mots amb diftong, exs. *quant* (1^a part, 1, 3), *quatre* (1^a part, 2), *quartets* (1^a part, 4), *quallat* (1^a part, 7), *enquadernar* (2^a part, 2), diferenciat de *cu* + vocal: *cuina* (II, 1), *cues* (III, 2). El fonema /k/ en posició final es representa tant amb *-c* (*llarç*, 1^a part, 1; *amic*, 1^a part, 3; etc.), com amb *-ch* (*llarch*, 2^a part, 2; *amich*, 2^a part, 4; etc.).

Si al segle XVIII la presència del model ortogràfic antitradicional i castellanitzant en els textos literaris populars és menor, l'ús d'aquest s'incrementa considerablement al segle XIX. En la *Colecció de vàries conversacions alusives al nou sistema consitucional que pasaren entre els dos acreditats patriotes*

7 Els casos de *ç* són molt menors, però no hi són absents: *moço* (1^a part, 2), *biçarros* (1^a part, 5).

Saro Perrengue, carreter del poble de Godella, y el doctor Cudol, abogat de esta ciutat de València, en el añ 1820 (València, Brusola), el dígraf *ch* és ja l'habitual per /tʃ/ i /dʒ/, exs. *bacha* (7), *chent* (7), *chuche* (8), *pancha* (14),⁸ i només en posició final es manté el tradicional *-ig*: *vaig* (9, 13, 14, 15, 20, 25, 57), *goig* (11, 15, 25, 55, 56), *veig* (20), encara que juntament amb *-ch*: *mich* (20, 35, 37). La palatal nasal es representa generalment amb *ñ*, exs. *añs* (7, 48), *roñosa* (13), *puñ* (14), *bañat* (24, 30), *meñs* (38), i només en una ocasió apareix *ny*: *any*s (7).⁹ La grafia *s* s'imposa clarament en tots els casos per a l'alveolar fricativa, exs. *asó* (8, 11), *pasat* (8), *comensà* (9), *crusificat* (13), *siutat* (17, 27), *Constitució* (25), *funsió* (25), mentre que les ocurrencies de *c* són molt menors: *Valencia* (17, 25), *corporacions* (25), *principals* (24), algunes en castellanismes: *receta* (11), *entonces* (14), *mancebos* (25), *neccio* (84).¹⁰ Habitualment es fa servir *cu* + vocal, exs. *cuatre* (8, 13, 28, 45), *cuant* (27, 28, 40, 42, 45), *cualls* (18, 52), *cuestió* (57), *encuadernar* (78), i és molt menys usual *qu* + vocal: *quatre* (11, 26), *quant* (11, 13, 15, 27).¹¹ El fonema /k/ en posició final es representa majoritàriament amb *-c* (*sanc*, 9, 10, 37; *llarc*, 24; *foc*, 21; etc.), però apareix també el dígraf *-ch*, exs. *sanch* (7, 9), *amich* (11), *mochs* (15).

A mitjan segle XIX, en l'obra de Bernat i Baldoví s'imposà el patró ortogràfic castellanitzant, simplificador i antitradicional: ús exclusiu de *ch* per a la palatal africada, tant sorda com sonora, i en qualsevol posició, i, en conseqüència, representació de la /k/ final exclusivament amb *-c*; ús sistemàtic de la grafia *s* per als fonemes alveolars fricatius /s/ i /z/, d'acord amb la confusió del valencià apitxat, així com ús de *ts* per a l'alveolar africada, sorda i sonora, representació de la palatal nasal sempre amb *ñ*, i ús exclusiu de *cu* + vocal (*cuatre*, *cuestió*, etc.). Aquest model serà l'habitual en el teatre costumista, en la premsa satírica i en la resta de produccions literàries valencianes de vocació popular posteriors a Bernat.¹² El mateix Constantí

8 La *j* i la *g* s'hi fan servir per representar el so velar fricatiu sord, d'origen castellà, exs. *agasajo* (7), *gefe* (7), *megicà* (14), *majunque* (24), *enjaesats* (25), *despejo* (41), *joval* (59). Escorigüela ja pensava que les grafies *g* i *j* en valencià havien de destinar-se a representar els manlleus castellans amb /x/ (veg. Martí, 1998: 124).

9 També hi ha algunes mostres del dígraf híbrid *ny*: *añy* (65), *añys* (66), “un meló de *tolañy*” (71), usat ja al segle XVI.

10 En pocs mots apareix *ç*, segurament per influència del castellà: *çautoritzar* (17), *alzaran* (52), *estupidez* (59).

11 En castellà, el DRAE havia optat per *cu* + vocal des de l'edició de 1817, mentre que les edicions anteriors del diccionari acadèmic feien servir *qu* + vocal.

12 En l'*Advertència* al número 2 de *La Donsayna* (1844) Bernat i Baldoví advertia els lectors “que nosotros escribim en valensia tal com se parla en lo dia”. Uns anys abans, Lluís Lamarca, en el seu *Ensayo de un diccionario valenciano-castellano* (1839) ja defensava l'orto-

Llombart, que havia proposat unes regles ortogràfiques basades fonamentalment en el seu admirat Carles Ros, amb la voluntat de popularitzar la causa renaixentista, en la literatura de vocació popular admetia l'ús, que va practicar ell mateix en algunes obres, del llenguatge “que vulgarment ara es parla”, valent-se del model ortogràfic modern i castellanitzat (veg. Martí, 2005).

Els llibrets de falla del segle XIX se situen, doncs, dins d'aquest model ortogràfic (veg. DHVC, 94–95), que, més que anàrquic, com de vegades s'ha dit,¹³ qualificariem de castellanitzant, antitradicional, dialectal i simplificador, que és també com el veien els lletraferits de l'època.¹⁴

Al segle XX, però, s'observen alguns canvis. L'any 1902, amb el discurs de Faustí Barberà *De regionalisme i valentinocultura*, que obria el nou curs de Lo Rat Penat, es va encetar una nova etapa del valencianisme. Barberà hi va introduir el concepte de *regionalisme*, molt més reivindicatiu i ampli socialment que la posició elitista i poc activa que mantenia Lo Rat Penat. Respecte al model lingüístic, Barberà reivindicava una llengua correcta, sense deformacions vulgars i castellanitzants, i escrita amb una ortografia genuïna, “pròpiament valenciana”, i posava com a exemple que “tampòch al escriure valencià deurán possar *dumenche* per dumenge, *chics* per gichs y *chòcs* per jòchs” (1910: 29). Poc després, es fundava l'associació València Nova (1904), després transformada en el Centre Regionalista Valencià (29-XII-1907), que, juntament amb la Joventut Regionalista Valenciana (1908), van donar un nou impuls al nacionalisme valencià. Les revistes que van fundar, *València Nova* (1906–1907), *Lo Crit de la Pàtria* (1907), portaveu de la Joventut Regionalista, *Renaiximent* (1908) i *Terra Valenciana* (1908–1909), es van preocupar per la correcció ortogràfica de la llengua. Es proposen de fer servir una ortografia genuïna, no castellanitzada, per a la qual tenen en compte tant el model tradicional, que ja feien servir els escriptors renaixentistes, com l'exemple dels escriptors catalans contemporanis, però, per la falta d'una norma comunament acceptada incorren sovint en vacil·lacions, inconseqüències i errors.

grafia castellanitzant, al·ludint com a motiu “la dificultad con que veo se leen ya los libros valencianos escritos con la ortografía lemosina” (veg. Martí, 2009: 31–32).

¹³ Creiem que aquesta no seria la millor definició, ja que, a la segona meitat del XIX, quan aquest model estava plenament integrat en la literatura popularista, se seguia amb bastant regularitat i disciplina per part dels autors, sense “anarquia”.

¹⁴ Josep Nebot i Pérez, en els seus *Apuntes para una gramática valenciana popular* (València, 1894), es referia a “la innovación de escribir nuestra lengua con ortografía castellana”, que ell defensava per a les produccions populars, i incloïa expressament en aquest apartat els “versos de circunstancias para procesiones, *fallas* o fiestas de calle”.

Arran de la publicació de les *Normes ortogràfiques* de l'IEC (1913), Lo Rat Penat encarregà a Lluís Fullana, que havia escrit un *Estudi sobre filologia valenciana*, premiat als Jocs Florals de 1909, la confecció d'un projecte de normes ortogràfiques valencianes, aprovades per Lo Rat Penat l'any 1914, les quals discrepen en alguns punts de les *Normes ortogràfiques* de l'IEC. Si bé van tenir algun seguiment entre els sectors conservadors de Lo Rat Penat, les joventuts valencianistes i la major part d'escriptors es decantaven progressivament per l'adopció de la normativa fabriana.

Encara que en la literatura popular destinada a un públic ampli predominava l'ortografia castellanitzant, en part per inèrcia i en part perquè els escriptors la veien com una solució més pràctica de cara a un públic generalment analfabet en la llengua pròpia, tanmateix, els valencianistes més compromesos lluitaven per la depuració de tots els gèneres, incloent-hi els populars. Així, *El Cuento del Dumenche* (1908–1921), que en principi va seguir l'ortografia castellanitzant, a partir de 1919 esdevé *El Cuento del Dumenge*, i opta per una ortografia basada en les Normes de l'IEC. Igualment, la voluntat de depuració ortogràfica arribà a la literatura fallera. És conegut el cas de la revista *Pensat y fet*, apareguda l'any 1912, i on van col·laborar molts escriptors relacionats amb el valencianisme. La revista es va preocupar per la correcció ortogràfica, tenint en compte el model tradicional i el de l'IEC, encara que, en la pràctica, abans de l'acord ortogràfic de Castelló (1932), amb moltes vacil·lacions i amb diferències segons els autors.

Tanmateix, no és tan conegut que als llibrets de falla també va arribar durant aquests anys, les tres primeres dècades del segle XX, la voluntat d'usar una ortografia més correcta i depurada de castellanismes.

Referint-se a la llengua dels *llibrets*, Ariño (1992: 254–255) afirma que, “salvo muy raras excepciones [...], estaban escritos invariablemente en un valenciano prenormativo, es decir, anárquico”, i afegeix que “cada autor elegía discrecionalmente el tipo de ortografía y sintaxis que había de utilizar, lo que creaba un auténtico caos lingüístico”. Aquest ús, segons assenyala Marín (1996: 139), en ocasions reflectia “les mancances dels mateixos autors, però en altres casos era intencionat i deliberat”, o, com diu Ariño (1992: 255), “la opción por este valenciano «vulgar» es plenamente consciente en los autores de los *llibrets*”. Marín (1996: 139) afirma que els autors de *llibrets* que escriuen també “composicions de caràcter culte i jocflorallesc, en les quals utilitzaven un model lingüístic més acurat”, els *llibrets* feien servir un model “ben diferent”, i per això “alguns d'ells manifesten la seua consciència de no escriure d'una manera correcta des del punt de vista

ortogràfic, i, en conseqüència, demanen disculpes”. En efecte, en alguns casos es troben aquestes peticions d’excuses,¹⁵ però altres autors tractaven d’usar en els *llibrets* una ortografia depurada de castellanismes, com la que feien servir ells mateixos en altres escrits, o com la de les revistes valencianistes o la poesia culta.¹⁶ Ariño (1992: 257) diu que “con el ingreso del padre Fullana en la Real Academia, algunos autores [de *llibrets*] adoptaron las normas establecidas por dicho lingüista”. I, de fet, hem pogut comprovar que en alguns *llibrets* s’indica expressament que segueixen les normes de Fullana,¹⁷ però són més els que es basen en l’ortografia transmesa pels escriptors renaixentistes, o tenen en compte les normes ortogràfiques de l’IEC, encara que, com ocorre en les revistes o en altres gèneres literaris durant aquests anys, amb vacil·lacions a causa de la falta de coneixement suficient i de pràctica, i també amb diferències segons els autors.

S’ha insistit sobretot en la castellanització ortogràfica dels llibrets de falles, i, en efecte, en la majoria de textos durant aquests anys predomina aquesta pràctica,¹⁸ però també és una realitat la voluntat de nombrosos autors d’usar una ortografia més genuïna. Ja en la primera dècada del segle, es poden trobar *llibrets* que fan servir, encara que amb vacil·lacions, les grafies tradicionals: *ss, ç, c* en les alveolars fricatives, *g, j, tg, tj, -ig* per a les palatals, *ny* per a la palatal nasal (Pelayo 1907, Ripalda 1909, Salvador Giner 1909, Caballers 1909), i fins i tot de més modernes, com *l-k: il·lustració* (Ci-

15 Per exemple, en els *llibrets* de Burjassot-Jordana (1916) (veg. Marín, 1996: 139) i del Salvador (1917) (veg. Ariño, 1992: 256).

16 Per exemple, autors d’explicacions falleres relacionats amb el valencianisme que participen en les revistes valencianistes, o en altres activitats culturals, com Eduard Buil (Rodrigo Botet 1924), Josep Maria Bayarri (Mur de les Blanqueries-Pare d’Òrfens 1924, Lluís Morote 1923, Borrull-Túria 1927, Nau-Bonaire 1927, etc.), Josep Maria Esteve Victòria (Trinitaris 1923, Bañ dels Pavesos-Cuines 1924, Borrull-Dr. Monserrat 1927), Enric Duran Tortajada (Jordana 1923, Mestre Aguilar-Maties Perelló 1929), Salvador Verdeguer (Chordana-Burchasot 1916, Congregació 1929), Bernat Ortín (San Vicent 1929), Jaume Ferrer Vercher (Tetuán 1927, Abre 1929), Maximilià Thous Llorens (Torn-Viana 1929), Eduard Mallent (Correjeria 1929, Mestre Aguilar-Maties Perelló 1929), Francesc Caballero (Joaquín Costa-Conde de Altea 1929), o Alfred Sendín Galiana (Mercat Central 1929), feien servir en els *llibrets* un model ortogràfic que pretenia ser acurat, encara que amb les vacil·lacions pròpies de l’època, i amb diferències segons els autors.

17 En San Gil (1927) i en Mariano Benlliure (1928).

18 En alguns *llibrets*, tot i predominar l’ortografia castellanitzant i dialectal influïda per l’apitxat, apareixen algunes grafies genuïnes. Les més repetides són *-g* (darrere *l*) i *-ig* per a la palatal africada sorda en posició final (Caballers 1908, Cherusalem 1914, Paloma 1919, Embañ 1919, etc.).

rilo Amorós 1908, 1),¹⁹ que reapareixerà en *llibrets* posteriors.²⁰ Altres grafies que es poden trobar en les explicacions falleres de les tres primeres dècades del segle XX són: *x* i *tx* per a la palatal africada sorda, *tʃ* (Jordana 1923, 4, Rodrigo Botet 1924, 10, Espartero 1928, 2, Mestre Aguilar 1929, 3, 4, 5; etc.), *qu* + vocal, *d* i *-g* etimològiques en posició final: *actitud* (Rodrigo Botet 1918, 8), *fang* (Bañ d'els Pavesos 1923, 2), *sang* (Pertusa 1920, 7, Rodrigo Botet 1924, 5), *reg* (Mersé 1928, 3), *llarg* (Mestre Aguilar 1929, 13), *epíleg* (id.), ús de *i* en els diftongs, com *mai* (San Francés 1925, 5), *lleis* (Mersé 1928, 3), *reina* (Bañ d'els Pavesos 1923, 4), *espai* (Gracia i En Sanç 1927, 5), com a *i* consonàntica: *gaia* (Espartero 1928, 9), i més sovint en la conjunció *i* (Socorro 1921, Lluís Morote, 1923, Pau 1925, etc.), ús de *j* en *jo* i *ja* (Pasqual i Genís 1922, Pelayo 1923, Rodrigo Botet 1924, etc.), els grups consonàntics *mpt*: *assumepte* (Pertusa 1920, 2), *redemptores* (Jordana 1923, 5), *temptador* (Mestre Aguilar 1929, 12), *mmr. immensa* (Jordana 1923, 5), *immortalitat* (id., 4) *mn: somniades* (Pertusa 1920, 7), *somni* (Espartero 1928, 2), *nn: tennis* (Lluís Morote 1923, 7), *tm: setmanes* (Jordana 1923, 5), o l'ús del guionet en la separació dels verbs i els pronoms febles, exs. *burlant-ce*, *girant-ce* (Pasqual i Genís 1922, 8), *fent-me* (Gracia i En Sans 1927, 3), *aclarint-se* (Espartero 1928, 3), *mireu-la* (Grabaor Esteve 1928, 10), *fer-los* (Mestre Aguilar 1929, 2), etc.

Per tant, podem concloure que l'interés pel model lingüístic i ortogràfic arribà a les explicacions falleres d'aquests anys, i no únicament en el propòsit, dut a la pràctica, de diversos autors d'usar un model lingüístic acurat, sinó també en algunes declaracions sobre aquest *assumepte* que es poden trobar en alguns *llibrets*.

Ja hem vist que hi hagué autors que es disculpaven de la seua ortografia. En alguns casos, es veien impulsats a emprar una ortografia castellanitzada, per voluntat pròpia o per obligació dels fallers, perquè creien que així serien millor compresos pel públic popular, més acostumat a llegir en castellà.

19 Segons comenta Segarra (1987: 33), al segle XIX, la majoria d'escriptors i gramàtics catalans empraven el dígraf *ll* per a representar la geminada llatina. Podem afegir-hi que també fou emprada per part d'alguns escriptors valencians renaixentistes. Llombart va proposar aquesta grafia, seguint, segons diu, els escriptors catalans (Martí, 2005: 222). Com Llombart, la feien servir també altres escriptors renaixentistes valencians, com Jacint Labaila (*Flors del meu hort*, València, 1882, p. 302), Josep Bodria (*Festes de carrer*, València, 1906, p. 37), Lluís Cebrian Mezquita (id., p. XXI) i Faustí Barberà (*Assemblea valencianista*, València, 1908, p. 17), i es troba en les revistes valencianistes de la primera dècada del segle XX, com *Renaixement* (5, 1908, p. 2) o *Terra valenciana* (19, 1908, p. 1).

20 Per exemple, *excel·lents* (Poeta Querol 1915, 4), *col·laborá* (id., 5), *il·lustre* (San Gil 1921, 5), *il·lumina* (Jordana 1923, 7), *espal·la* (Bañ dels Pavesos 1924, 4).

Josep Maria Zapater encapçala un parell de *llibrets* seus amb una “advertència” en la qual declara que “ha rebut la nesesaria coneixansa de lo que atany a ortografia llemosina, fins al punt de escriure mitjanament la parla valenciana”, però que atenent els precs dels fallers, “que ab sabrá volen que tots compreguen els versets, els ha escrit ab la ortografia moderna, y, per consegüent, castellanizada, que al autor no agrada” (Salvador 1917, Arrancapinos 1917). Igualment, l'autor de l'explicació de la falla de Rodrigo Botet de 1929 adverteix els lectors “qu'este modèst llibret no s'amòlda a les regles gramaticals modèrnes, perque preferixc escriurelo en el valensíá que tots els valensíans comprenen, encara que siga algo chavacá y ordinari, pero que es sense ducte el que el pòble llich be, y l'entén en molta fasilitat”.

En canvi, uns altres autors, que pretenen usar una ortografia més correcta, s'excusen per les faltes que creuen haver comés per falta de coneixements suficients. Antoni de Cidón, en el llibret de la falla “dels carrers de San Gil i Guerrero” de 1921 s'adreça als membres de Lo Rat Penat demanant-los el premi i excusant-se de les seues mancances en matèria ortogràfica, “confesant que yo entenc de ortografía / el órt només” (p. 7). Igualment, l'autor del *llibret* dels carrers de Maldonado i Torn de l'Hospital de 1927 es disculpa de les faltes comeses, per desconeixement: “Com no he quedat satisfet / de les *versaes* que he fet, / tinc roches hasta les galtes. / Y así s'acaba el llibret. / Perdó per les moltes faltes” (p. 10).

Possiblement tenen més interès algunes reflexions sobre el model de llengua. L'autor de l'explicació fallera de la plaça de Pertusa de 1921, en el poema “Al públic” (ps. 7–8), reflexiona sobre aspectes estròfics, mètrics i lingüístics dels *llibrets*, i en aquest darrer sentit, diu que ha escrit *llibrets* “en llemosí / y bilingüe'n castellá / (en catalá també'n fera) / y en clar y net valensíá”. En aquestes paraules, podríem entendre que l'autor pensa en tres models lingüístics diferents. Un model *llemosí*, és a dir, més formal i clàssic, un model més modern, que podríem identificar amb el *valencià que ara es parla* (“clar y net valensíá”),²¹ i possiblement també un model més pròxim a les normes de l'IEC, que aleshores ja feien servir molts escriptors valencianistes.

21 Recordem que Constantí Llobart distingia tres varietats lingüístiques: el *llemosí arcaic*, corresponent al passat, el *llemosí literari*, que havia de formar-se “con el actual renacimiento”, i el *dialecto valenciano*, “especie de *caló*, corruptela de nuestra antigua lengua vallenciana, y que hoy ordinariamente usamos”. L'anomenat *llemosí literari* havia de resultar d'una mena de síntesi entre el llenguatge actual i el clàssic, evitant els barbarismes del primer i els arcaïsmes del segon (Martí, 2005: 212). Hem vist també més amunt que Zapater parlava d’“ortografia llemosina”, per referència a l'ortografia valenciana tradicional, que considera la correcta.

Expressar-se amb un llenguatge més correcte podia representar per a molts escriptors d'explicacions falleres un esforç suplementari, per un coneixement encara deficient de la norma i per la manca de pràctica, així com la incertesa de no saber com reaccionaria un públic lector que no estava familiaritzat amb aquest model lingüístic. No obstant això, la unificació i la correcció ortogràfiques podien compensar els esforços. L'autor del *llibret* de la falla “dels carrers de Espartero y adyacens” de 1928, en el poema que obre el *llibret*, “Caballers, ¿falta o bona?”, reflexiona sobre la dificultat que es presenta als autors d'explicacions falleres del seu temps de valdre's d'un model ortogràfic, i lingüístic en general, correcte, normatiu, amb l'esforç que això suposa. A més l'ús d'aquest llenguatge no havia d'afectar les característiques del gènere, i el seu caràcter popular. Afegeix que aquesta dificultat no es presentava antigament, perquè els autors escriuien sense cap preocupació per la cura lingüística. Tot i que suposa un major esforç, s'alegra que aquesta situació haja canviat. Cita les referències de Lo Rat Penat i de l'Acadèmia, segurament l'Acadèmia Valencianista del Centro Escolar y Mercantil,²² i diu conèixer l'obra gramatical de Fullana i de Bernat Ortín.²³ Això sí, en la seua pràctica ortogràfica es nota que es troba molt més pròxim al segon, i a les normes de l'IEC, que no al primer.

El poema diu així:

Escriure un llibret, ans, era / tasca fluixa i falaguera; / no fea el lèxic patir; / l'improvisació llaugera / sense esmenar ni polir. / Pero ara açó està canviat / per sort, contra eixa bohemia / i ú se diu esparverat: / Que me mira l'Academia! / Que me llix Lo Rat Penat! / Jo sé els «Fullanes» majors / i conec prou bé als «Ortins» / i escric, en versos millors, / en lloc de *entonces, llavors*, / i en conte de *hasta, fins*. / Pero no volguera ara / que, per por a una censura, / la morfologia pura / al servell se me pujara / amb un empatx de *finura*... / Sapies, puix, jutje o lector, / que el pensament de l'autor / t'ofrena llur galania / amb baumes d'ortografia / pero amb traje llaurador

És a dir, el repte era utilitzar una llengua correcta, depurada de castellanismes, en tots els nivells, però sense que el text perda la popularitat i el to col·loquial característics del gènere, i, per tant, que siga acceptat sense problemes pel públic.

22 Totes dues entitats atorgaven anualment premis al millor *llibret*. Sobre l'Acadèmia Valencianista del CEM vegeu Perales Birlanga (2009: 113–119).

23 Sobre l'obra gramatical de Lluís Fullana, vegeu Climent (2004), i sobre la *Gramàtica valenciana* (1918) de Bernat Ortín, que incorporava les propostes gramaticals de l'IEC, Climent (2006).

Igualment, Josep Maria Bayarri, que va escriure nombroses explicacions falleres, en el *llibret* dels carrers de Borruell i Túrria de 1927, advocava pel manteniment del to popular tradicional en les explicacions falleres, el qual no havia de ser incompatible amb un llenguatge acurat i depurat de castellanismes.²⁴ Coincidint amb la consolidació de les falles apològiques, que retien homenatge a la identitat regional o nacional, a personatges il·lustres, a esdeveniments memorables, etc., en alguns llibrets s'inclouïen composicions de caràcter culte, que solien utilitzar un lèxic rebuscat.²⁵ Bayarri proposa que els *llibrets* no caiguen en un registre massa culte, que, al seu entendre, desnatura les característiques del gènere.

Pel seu interès, reproduïm el “Prólec, prefaci, proemi, preludi... lo que vullguen” d'aquest *llibret*, on Bayarri exposa aquestes idees:

Deixem el Olimpo, baixem del Parnás, / desmolem el líric i clàsic Pegàs / i... vejam les coses a dos pams del nas. / Desempelloguense del lastre magnífic, / violes i englantines, del llorer aurífic / i... sigam un poeta dels humils, pacífic. / I olvidant que al porche tenim, per plaer, / el títol de mestre, ¡ay!, en gai saber, / cantem nostres festes, així, pel carrer. / Deixemse una volta la torre d'ivori, / i de nostres falles el graciós desori / lloem, huí que ens donen un plas perentori. / A Ausies i a Corella deixem en pau huí, / a Mosen Febrer, Villena i Crespi / i... anem cap a Jaume Roig i Baldoví. / Sense «papallones» ni «nina bledana», / la festa de falles, que es tan valenciana, / canten a, com diuen, la «pata la llana». / Sencillament, pero sens érrro gramàtic, / en to democràtic, que no es dir selvàtic, / i, ya com Deu mana, en pla democràtic. / Nostres modestos versos, hui que'l goig estalla, / oferimli al poble, que riu i treballa, / que penca i que sua, que ¡planta la falla!

24 En el poema en forma de diàleg “Parlar be no costa res” (p. 8) del mateix *llibret*, Bayarri corregeix alguns castellanismes de la llengua usual: “—Mondonguilla! / Pepe! / ¿Yo? / —Soc «Jusep». / ¿Estás «jambant»? / —«Jambant», no, que estic «menjant». / —M'estás «llamant» l'atenció. / —Se diu «cridant», «llamant» no. / —Quin «jambet!»... / —«Chique», maleta. / —No «acostumbre» a ser poeta. / —«Acostume», Mondonguilla. / —«Adiós», que et donen «morcilla». / —Es «adeu», «botifarreta»”.

25 L'ús d'un lèxic rebuscat i culte no va acompanyat necessàriament d'una correcció i depuració ortogràfica (Robella 1914, Chordana-Burchasot 1918, Sant Miquel 1919, Garrigues 1921, Àngel Guimerà 1924, etc.).

■ 3 El lèxic

■ 3.1 Mots no registrats en els diccionaris històrics

■ 3.1.1 Mots formats per derivació

En alguns mots veiem que hi ha un canvi de sufix respecte a la forma més habitual; altres, en canvi, representen derivats nous, no registrats en els diccionaris històrics. Alguns segurament són creacions estilístiques dels autors, sense extensió en la llengua general.

Amb el sufix *-ada*, col·lectiu: *cuetada* (“cuetaes”) (Murillo 1911, 2), en el DNV *coetada*, derivat de *coet* (mot que coneix la variant *cuet*), indicador de colp: *quilada* (“kilá”) ‘colp pegat amb una peça d’un quilogram’ (Botelles 1921, 9; Mercat 1921, 11), *xavada* (“chavá”) ‘colp pegat amb un xavo’ (Jordana 1923, 4), de dita, feta: *velluterada* (“belluterá”) ‘paraula o dita pròpia d’un velluter’ (Mar 1914, 4); amb el sufix *-aire* indicador d’agent: *volaire* ‘pilot d’aeronau’ (San Francés 1926, 9); amb el sufix intensiu *al-*: *tollal* (Merced 1925, 4), anàleg a *bassal*; amb el sufix *-all*, tenim *grandall*, amb un valor augmentatiu-pejoratiu,²⁶ i *trabalsall* (Torn 1929, 6); amb el sufix *-anda*, que denota acció: *xamanda* (“chamanda”) ‘menjar festiu’ (Poblats Marítims 1929, 9); amb el sufix *-ar*, que forma verbs a partir de substantius: *cosquere-llar* (Merced 1925, 5), *llunar* i *soleiar* ‘aterrar en la lluna i en el sol, respectivament’ (San Francés 1926, 10); amb el sufix *-at*, substantivador de verbs: *caminat* ‘acte de caminar, caminada’ (Marchalenes 1914, 2); amb el sufix *-dor*, designador de professió: *embogador*, *a* (Ànchels 1919, 12);²⁷ amb el sufix *-enc*, adjectivador de substantius, indica relació: *cacauenenc*, *a*, en l’expressió *vida cacauenca* (Mar 1918, 4), referida a les relacions galants;²⁸ amb el sufix *-er*, *a* (o *-ero*), indicador d’ofici o activitat: *cafetiner* ‘propietari o treballador en

26 Usat en el text per oposició a *xiquet*: “Pero arriben tres xiquets, / tres xiquets... o tres *grandalls*” (Jordana 1923, 4).

27 Es documenta ja l’any 1578, en l’auca *Arts i oficis*, València, Miquel Borràs, 1578 (ap. Gayano, 1942, fig. 66).

28 Sobre la relació popular del cacau amb el festeig, veg. Martí (2017). Al que es diu allí, podem afegir que l’explicació d’aquesta relació i de la locució *torrar el cacau* ‘festejar’ deu trobar-se, almenys en part, en el sentit figurat de *cacau*, que pot usar-se com a metàfora formal del membre viril. En efecte, en un poema faller llegim: “De cacau, un sac ben plé / dugué Nelo el cacahuero / quant en atre tren fallero / el any pasat sen vingué. / [...] A unes chiques se arrimá / mentres la falla ensengueren / y unes brunes li prengueren / y anda el cabás se cremá. / Al vorel plorant y blau, / li preguntí: «—¿Qué li pasa?» / «—¡Que per vore una... bagasa / se ma cremat el cacau!»” (Pau 1928, 8).

un cafeti' (Chordana 1916, 14), *cafetinero* (Torn de l'Hospital 1919, 4), *carotera* 'persona que fa carotes' (Sogueros 1913, 8), *colletera* 'persona que fa colls de camises' (Guillem Sorolla 1911, 6),²⁹ *deuter*: "Saben lo de la Tomasa, / que si ha tingut ó deixat / el *deuter* á micha cama. / [...] y hasta saben les vehínes / la que deu y la que paga" (Pelayo 1922, 3), *deu* ser un derivat de *deute*, amb el sentit de 'deutor', *joguero* 'jugador, que fa jocs de mans': "estos *chogueros* de mans" (Mercat 1904, 5), *lampister* 'lampista' (Arrancapinos 1916, 1), adaptació del gal·licisme *lampista*, amb el sufix *-er*. Amb el sufix *-eria*, indicador de lloc, en aquests casos referit a establiments públics: *abadegeria* ("abaechería") (Collado 1920, 4),³⁰ *aiguaderia* (Vallà 1903, 8), local on servien xocolata, refrescs i begudes, el localitzem ja en textos literaris del segle XIX, ex. "Yo estaba en l'*aiguaderia*, / prenint-me un got de mesclata / y sucant micha pastilla" (Escalante: *Colección completa de las obras dramáticas*, València, 1894, vol. I, p. 59); amb el sufix *-ia*: *homenanquia* 'qualitat d'home, virilitat' (Baix 1927, 8), per *homenia*; amb el sufix adjectivador *-ic*: *rebombòric*, a: "Coqui, aquell pintor de moda / [...] de firma *rebombòrica*" (Abre 1926, 10); amb el sufix *-leg*, indicador de persona que exerceix una professió: *ventrileg* ("ventrílec") (Abre 1920, 1), en comptes de l'etimològic *ventriloc*; amb el sufix *-isme*: *llibertisme* (Jordana 1923, 5), per referència a la llibertat que regna durant les festes falleres; amb el sufix *-iu*, *-iva*: *crídativa* 'crídanera' (Mersé 1927, 3), probablement format a partir del cast. *llamativo*, *va*, *distractiu* 'que proporciona distracció, recreatiu' (Hort de En Sendra 1915, 4); amb el sufix *-tat*: *maltat* (Chordana 1918, 3), en comptes de *maldat*; amb el sufix *-tud*, que forma substantius abstractes a partir d'adjectius: *humilitat* ("humiltut") (Santa Teresa 1921, 5), en comptes d'*humilitat*; amb el sufix despectiu *-ús*: *carús* (Avellanes 1920, 4), *grogús* (Rusafa 1905, 7)

Amb els prefixos *en-*, *em-*: *enfallar* 'posar (algú), representar (algú), en una falla' (En Sans 1921, 6), *engloriar* 'glorificar' (Mosén Sorell 1922, 16), *engosar-se* ("engosat") 'emperesir-se' (San Chil 1917, 1; Mosén Sorell 1922, 11), *engrillar* 'maquinar, tramar' (Rodrigo Botet 1920, 15), segurament en relació amb *grilla*, *ser grilla (una cosa)* 'ser falsa' (veg. DHVC), *enfumejar* 'cobrir, recobrir de fum' (Salvaor 1926, 3). Amb el prefix *es-*: *espardalitjar* ("esparidalisat") 'espantar, esgarrifar' (Alboraya 1918, 8), figura en el DNV. Amb el prefix *re-* amb el sentit de 'fer més': *refortir* (Pas 24, 2).

29 Cf., amb un sentit diferent, *collater* 'persona que tragina coses a coll' (DIEC).

30 No figura en el DIEC ni en EC, però sí en el DNV.

■ 3.1.2 Onomatopeies

El soroll de les flames mentre cremen les falles es representa amb les onomatopeies *clix-claix* (Eixarchs 1919, 12), *clix-clex-clax* (Abre 1926, 12) i *clix-clix* (Mestre Ripoll 1915, 8), onomatopeia del soroll d'una traca: *cataplum* (Abre 1920, 5), *tractrac tracatac tractac* (Eixarchs 1916, 4), *trac-trac*, *tracatrac* (Sevilla 1923, 19), dels coets: *chuumux* (Sevilla 1923, 19), d'un coet d'eixida: *xii-xii* (Collado 1913, 14), el soroll del perol bollint al foc: *clu-clu* (Salvaor 1926, 3),³¹ d'una caiguda: *tolom* (Corona 1925, 11), el so d'una botzina: *mecu* (Pertusa 1926, 4),³² d'una campana: *tinc-tanc* (Lepanto 1924, 6),³³ del timbre del telèfon: *trin* (Pi y Margall 1918, 7), *trrrrrrrrrrr* (Gràcia 1912, 3), del tabalet: *cataplum* (Abre 1920, 5), *trapatam* (Maldonado 1913, 4), de la dolçaina: *tiri* (Abre 1920, 5), *tirüi-tirüa* (Cherusalén 1921, 5), *trinaina* (Maldonado 1913, 4), *trinainaina* (Félix Piscueta 1912, 7), *retrinaina-trinaina* (Cherusalem 1914, 2), la veu dels ànecs: *quat-quat* (“cuat-cuat”) (Cuba 1926, 8), i dels gossos: *huic-huec* (San Francés, 1925, 15).³⁴

■ 3.1.3 Altres mots no registrats en els diccionaris històrics

- *catxotxes* (“cachoques”) ‘melsut; persona de poca empenta; bleada’ (Juan de Mena 1924, 1), no figura en el DIEC ni en EC, però sí en el DNV. Aragonesisme, segons Casanova (2011: 227).
- *foguerir* ‘fastiguejar, fer la guitza’ (Guillem Sorolla 1911, 6), eufemisme per *fotre* (veg. DHVC).
- *garull*: “Tot són intrigues, *garulls*, / la fam mos trau á ballar” (Pintor Sorolla 1901, 7), crítica de la situació política i econòmica d'Espanya. Cal relacionar-lo amb el fem. *garulla* ‘conjunt desordenat de gent; embolic, grup tumultuós’ (DCVB), ‘balumba’ (DECat, IV, 380), per al qual Coromines (DECat) suggereix una “procedència mossàrab-andalusa”,³⁵ però que deu ser més aviat un castellanisme germanesc, llengua on es documenta ja al segle XVII (veg. TV, 440–441; DG, 241–242).
- *gatameus* ‘nen petit, nadó’ (San Francés 1925, 13), substantiu masculí. En el DNV es registra la locució *a (la) gatamenu* o *a gatameus* ‘amb els dos genolls

31 En DO *glu-glu* soroll d'un líquid en bombollejar.

32 En DO *mec-mec*.

33 En DO *dang-dang*.

34 En el DCVB *güec* “grinyol gemegós del ca o d'altre animal”.

35 Coromines (DECat) registra també un tort. masc. *garullo*, en el qual creu veure-hi una barreja amb el tipus cast. *barullo*.

i les dos mans en terra', que evoca la manera de desplaçar-se del nadó, que encara no sap caminar, en relació amb la imatge del gat.

- *marimany* (“marimañ”) (Borrull 1922, 5, 8), adaptació popular del llatí *maremâgnum*.
- *porrito* ‘titella’: “hi a un teatret de *porritos*, / que son polítics de dalt, / que ballen, menchen, se mouen / per un fil de vanitat; / eixos son nóstres polítics, / *porritos* de cap badat, / que tenen venut el cór / per un mal plat d’ensiam, / y fan comedies y farses, / y aixina mos van timant” (Maldonado 1918, 11), “—Just! Eixa és la llauradora. / —No la conec. / —¡Clar está! / —Va vestida de *porrito*. / —La moda l’ha disfrasat! [...] / ¿No ho veu? Porta gabardina, / traje curtet i entallat, / i [...] / imita en el pentinat / a les *chules* de Madrit, / i els dumenges va a ballar, / portant la *peina de teja*, / *chotis*, *fax-trots* i *jazz-bans*” (Jordana 1923, 2).

No figura en els diccionaris valencians del segle XIX. En el DNV *porrito* es registra com a sinònim de *titella*, i en el DGLV ‘nino que es meneja en la mà posant esta dins d’ell o per mig de fils’, sinònim de *títaro* i de *perichinela*, i també “se diu de persones sense personalitat i que es deixen manipular fàcilment”.

El valencià *porrito*, en efecte, té el seu origen en el món dels titelles, i més en concret, dels titelles de guant. Segons diu Lloret i Esquerdo (2019: 159–162), un dels tipus característics d’aquests espectacles és l’amant de la muller del protagonista, és a dir, el Pierrot, conegut en els titelles catalans per Pericu i en els castellans per Currito o Currillo. D’ací resultaria el valencià *porrito*. Currito és el personatge que característicament pega, amb un bastó o una porra, al personatge de Cristòfol o Tòfol, el marit enganyat. Per tant, el canvi de *Currito* a *Porrito* deu estar motivat per la porra que aquest personatge feia servir i per les porrades que pegava,³⁶ potser ajudant-hi una possible equivalència acústica entre les consonants oclusives i la coneguda alternança *o / u* del valencià (ex. *julivert / jolivert*, *bullir / bollir*, *jurista / jorista*, etc.). Cal tenir en compte que els cops i bastonades eren la base d’aquest espectacle. De ser el nom d’un dels personatges de les funcions de titelles, en valencià passà a designar, per extensió, el conjunt dels titelles, com en castellà *curritos* ‘titelles’. Així ha ocorregut també en altres casos, com en la dona de Cristòfol, anomenada Tereseta en català, i que és la causa que a Mallorca els titelles es coneguen també com a teresetes.

36 En relació amb la porra i els porritos, cf. “Porra: —¿No les desía?... Otro de la cháquera vieca. Guiri: —Y a tu qui t’ampoma, porrito Cristobal? Qu-en la porra pareixen un porrito” (Hernández Casajuana: *Arrés en res*, València, 1930, p. 6), discussió entre el “guardia Porra” modern i el “Guiri” de l’època antiga.

Documentem *porrito* en altres textos valencians de la primera meitat del segle XX, referit pròpiament a titelles: “Seràpio: —Chica, que tenim funsió de *porritos*...?” (Morante, 1947*b*: 11), i en sentit figurat, com a terme despectiu, sovint per referència a persones afectades, ridícules o presumptuoses:³⁷ “Els nòvios són dos bufanúvols descuidats. Gabardina, pantalons curts, mànegues curtes, xalina, xamberguets, bengaleta, guants: dos *porritos*” (Maximilià Thous, Faust Hernández: ...*M’he deixat les espartanyes!*, València, 1921, p. 18), “Pastilla: —Gosaines! Ullera: —*Porritos!*” (Hernández Casajuana: *València la guapa*, València, 1929, p. 4), insults a les primeres dones treballadores, criticades pels tradicionalistes; són mecanògrafes i caixeres, i van vestides “en gabanets, sombreroets, bolsos y ulleres” i amb “pantalons”; “Lluïso: —Sóc gran amic de la chustísia. Melàsio: —No tinc el gust de conèixer-la... Chocolate: —Pregunte-li a hon viu, per visitar-la nosatros. Lluïso: —Che, D. Melàpio, també asnalfabeto? La chustísia no és ninguna *porrito*; és la que protechirà a la mehua cuñà de la canallà que vosté li està fent” (Costa Arnal: *Salamon el de la porra*, València, 1931, p. 15), ací sembla fer referència a una dona de moral dubtosa.

El text següent sembla ser un reflex del caràcter de seductor que tenia Currito o Porrito en els titelles: “TELESFORO: —Hasta ta casa te perseguien; eres el *porrito del bàrrio*. PACORRO: —Pos no chuen, que yo sóc un home de paraula; yo li dic a u que.l mate a les 10, y a les 9 y micha ya està mort. TELESFORO: —De risa” (Hernández Casajuana: *El portalet de la chunga*, València, 1928, p. 16), dit burlescament a Pacorro, mal torero, però que té un gran èxit entre les dones.

- *quec* ‘bufetada, nyespla’: “Li solte un *quec* / que li desfás la capsana / y el gorro lil plante als peus” (Cabañal 1917, 15), possiblement d’origen onomatopèic, pel soroll característic del colp.
- *remislat*, *ada* (“remisla”): “l’agüela *remisla*, / tiesa com un pergamí” (Pilar 1925, 3); es documenta ja a mitjan segle XVIII: “Pués de aquelles *remislades*, / [...] encara que el dot no iguale / a la sehua banitat, / tot pensa és poc per a hella” (*Coloqui nou per a riure’s...*, 1753, p. 3),³⁸ probablement variant del castellà *remilgado*, *a*, però originada en valencià. En castellà només documentem aquesta forma en el valencià Gregori Maians: “un *remislado* poeta de aquellos tiempos” (CORDE).

37 Un altre terme usat en valencià per designar els titelles, *títaro*, també es podia emprar en sentit figurat per referència a subjectes afectats, ridículs i presumptuosos (cf. DF).

38 Figura en EscLl i MGad, equivalent al cast. *remilgado*.

- *tiraarenes* ‘encarregat de tirar l’arena per a les falles’ (Luis Morote 1928, 3). Mot compost.
- *trailarum* ‘ball’ (Maldonado 1914, 6), de formació onomatopeica.
- *trínxol* (“trínchol”) (Benefisència 1922, 6), com *trinxet* (DCVB; DECat, VIII, 765), en el DNV *trínxo*.

■ 3.2 Variants formals no registrades en els diccionaris històrics

- Canvis en el timbre vocàlic, *a* per *e*: *alefant* (Creu 1923, 10), *sonaguera* (Espartero 1928, 4); *e* per *a*: *contumència* (“contuménsia”) (Abre 1913, 5; Cadirers 1923, 10), *estuferar* ‘estufarrar’ (Sant Miquel 1925, 10), *petulència* (“petulénsies”) (Àngel Guimerà 1928, 8), *trenvia* (Creu de Mislata 1928, 2); *i* per *e*: *antidiluvà* (Salvador 1917, 5), *disfigurar* (Lepanto 1922, 4), *disimbolt*, *a* (“disinvolta”) (Carnisers 1926, 2), *pibenegre* (Pilar 1923, 10), *piberroig* (“piverroig”) (Ciscar 1916, 4), *viritat* (Santa Teresa 1921, 2); *e* per *i*: *hepocresia* (Colon 1921, 14), *hepòcrita* (id., 15), *segneficat* (Gràcia 1915, 2), *vegilant* (“vechilant”) (Collado 1913, 8); *u* per *o*: *cusquerelles* (San Francés 1926, 7); *o* per *u*: *monicipi* (“monisipi”) (San Chil 1928, 5), d’on, per assimilació, també *monocipi* (“monosipi”) (Collado 1922, 9); *o* per *a*: *oubert* (Pas 1924, 2), per assimilació, a partir de la forma diftongada *aubert*.
- Simplificació de grups vocàlics, *ió* > *ó*: *rejó* (“rechó”) (San Chil 1928, 6), *iu* > *u*: *trunf* (Lluís Morote 1923, 10), cf. *triunfe* (Gràcia 1924, 8).
- Metàtesi: *albraser* ‘esbarzer’ (Colon 1923, 4), *cuasolitat* ‘casualitat’ (Guillem Sorolla 1912, 1; id. 1913, 1), cf. *casolitat* (Llombart, 1877: 4); *framàcia* (“framasia”) (Pelayo 1923, 5), *perfumar* (Ribera 1924, 5)
- Epèntesi: *argalla* ‘agalla’ (San Bult 1915, 8), *fulleranca* ‘fullaraca’ (Pi y Margall 1928, 6), *inritació* ‘irritació’ (Alboraya 1916, 6), cf. *anritar*: “no m’anrrites” (Francesc Vidal i Roig: *De remendó a curandero*, València, 1904, p. 7); *pertardada* (“pertardaes”) (Àngel Guimerà 1924, 1), repercusió de la bategant.
- Afèresi vocàlica: *nyor* ‘enyor, inyor’ (Ànchels 1919, 5), *ramblar* ‘arramblar’ (Chordana 1920, 5).
- Síncope vocàlica: *albrót* ‘avalot’ (Avellanés 1920, 7), *custió* ‘qüestió’ (San Bult 1927, 11).
- Apòcope vocàlica: *complis* ‘còmplice’ (Salvador 1929, 10), *resol* ‘resolí’ (Camí de Barcelona 1929, 3)

- Pròtesi consonàntica: *desprada* (“despraes”) (Mercat 1904, 4), a partir de la variant *esprada* (< *vesprada*),³⁹ en contacte amb la prep. *de*: *d’espra(da)* > *despra(da)*, l’equivalència acústica *b = d* afavoriria el canvi.
- Assimilació entre consonants: *pilulí* (Molí de la Robella 1928, 8), *xaxofó* (Cervantes 1927, 3). Dilació de la consonant nasal: *xantange* (“chantanges”) (Unió Ferroviària 1920, 3).
- Dissimilació entre consonants líquides: *colear* (“colear”) ‘col·legial’ (Mosén Sorell 1915, 16). Dissimilació eliminatòria entre consonants líquides: *almosaret* ‘esmorzar, almorzar’ (Abre 1913, 5), *frauar* (“frahuar”) ‘fraular’ (Bonavista 1924, 8), a partir de *franlar*, o de la variant assimilada *fraurar* (Liern, 1861*b*: 29)
- Equivalència acústica, entre consonants bilabials: *bruna* (Pau 1927, 10; Pau 1928, 8), variant de *pruna* ‘purna, espurna’; entre *d* i *r*: *merecina* (Sant Pere Pascual 1925, 12)
- Reduplicació: *cocorrococos* (Rodrigo Botet 1925, 4), per *corrococos*.
- Velarització: *agüert*: “en bras *agüert*” (Colon 1924, 1), probablement, *obert* > *aubert* > *auert* > *agüert* (velar antihiàtica, potser influïda també per mots com *agüelo*, *agüero*), cf. *aubert* (Fink, 1918: 15; Hernández Casajuana, ¡Eh, la beta!, en *El cuento del dumenche*, núm. 160 [1917], p. 8).
- Palatalització: *dejunys* ‘dejuns’ (Mur de les Blanqueries 1924, 11), per assimilació. Despalatalització: *ausar* (o *aïssar*) (“ausaben”) ‘incitar’ (Eixarchs 1918, 8), variant d’*abuixar*, *aïixar*. En l’ALPI (núm. 163 “Incitar”) es recull [ausár], amb hiat, a Polinyà, i [awsár], amb difong, a Massalavés.
- Altres: *dum-dum* ‘rumor públic, murmuració de molta gent’ (Pilar 1916, 6), variant de *bum-bum* i *rum-rum*, podria explicar-se per equivalència acústica i dissimilació de sons bilabials a partir de *bum-bum*, *lluctar* ‘lluitar’ (Mur de les Blanqueries 1924, 9), possiblement influïda pel llatí *luctare*, *lluntar* ‘lluitar’ (Guillem Sorolla 1912, 3–4). D’altra banda, *refleixar* ‘reflectir’ (Trinitaris 1923, 11) podria ser una adaptació del cast. *reflejar*, com *refletxar* (“refletxà”) (*Revista de Castellón* 1, 1912, p. 7) i *refletx* (“reflech”) (Cabañal 1917, 16), del cast. *reflejo*.⁴⁰ El masculí *víctim* ‘víctima’ (Maldonado 1921, 8) és analògic.

39 Segons el DCVB, la variant *esprà* (o *asprà*) es produeix quan el mot “va precedit de l’article”, però té lloc en més casos, darrere de la vocal *a* i de la preposició *de*, exs. “de matí y d’esprada” (*Segon rabonament entre el ratpenat de València y el Micalet de la Seu*, València, 1802, p. 4), “l’altra *esprada*” (*Posen-se a rabonar Cento, Tito y Quelo de Payporta*, València, 1813, p. 3), “esta *esprà*” (Martí, 1997: 282), “d’*esprà* y de matí” (*El coloqui dels Borbons*, 1868, p. 4).

40 Sobre l’adaptació del cast. /χ/ en [j] i en [dʒ] ([tʃ]), veg. Veny (2006: 69–73).

La documentació dels *llibrets* permet confirmar l'existència de variants que en els diccionaris històrics apareixen només com a hipotètiques. Així, en el DCVB es considera que la forma del català central i nord-occ. *ceballot* probablement provinga de *cebolot*, forma, però, que no es recull com a lema en el diccionari, i de la qual no s'hi aporta cap informació. Igualment, Coromines (DECat, II, 651) creu que *ceballot*, situat entre els derivats de *cebolla*, resultaria d'una dissimilació *o-ó* > *a-ó*, però no cita ni registra la suposada forma originària amb *o-ó*.⁴¹ La presència de *cebolot* (“sevollòts”) en els *llibrets* (Creu de Mislata 1928, 1), documentat, de fet, ja al segle XVIII (*Baoro el Rochet de Alcàser pasa corrent per Picasent [...] a oir la publicació que dibuen se va a fer del bando de Alcoy*, Tortosa, 5), permet confirmar la realitat d'aquesta forma, que recull també MGad.

■ 3.3 Acepacions no registrades en els diccionaris històrics

- *acomular (una cosa) (a algú)* ‘atribuir-li-la’ (Àngel Guimerà 1924, 3).
- *anyero* (“añeros”) ‘persona que paga la cuota anual d’una falla veïnal’ (Dr. Sanchis Bergón 1927, 13), com *anyer* (Barchino: *La bellea fallera*, València, 1931, p. 9).
- *buc* ‘cos principal d’una falla’ (San Chil 1922, 14).
- *capgirar (algú)* (“capchirar”) ‘enamorar-lo, seduir-lo’ (Py y Margall 1912, 8), veg. DF.
- *culatge*, en l’expressió *pegar culatge* ‘seure fent una culada’: “s’asenten *pegant culache* / y berenen sosegaos” (Trinitaris 1925, 2), en el DCVB *donar culatge* ‘donar cops al cul, o fer topetar dues persones pel cul, o agafar entre alguns un home o noi i alçar-lo i baixar-lo fent-li pegar culades’ (Maestr., Val.), en el DNV *fer culatge (a algú)* ‘agafar-lo entre alguns i pegar-li culades en terra’.
- *derrollar* ‘desenrotllar, explicar, explanar’ (Lepanto 1922, 2), en el DCVB *derrollar* ‘caure (un líquid) en gran quantitat’, verb intransitiu, documentat en Carles Ros. Com *rollar*, deu ser un derivat de *roll* ‘raig de líquid’. També el documentem amb altres sentits, explicables per extensió semàntica: ‘escampar, repartir’: “diga la broma / francesa si un pam, ni un dit, / ha guañat de terra nostra, / ni en lo sable, ni en los tirs, / sinó *derrollant* el or, / estafant y rebutint / per los ulls a quatre indignes” (*En obsequi dels voluntaris honrats*, [1794], p. 3), i ‘defecar’ (DHVC).

41 En el DIEC, en el DNV i en EC apareix també només *ceballot*.

- *embolica* ‘embrolla’ (Avellanés 1920, 7).
- *embotjat* (“embochat”) ‘embrolla, embolic’ (Pilar 1925, 3), per l’argument de la falla, difícil d’esbrinar, i *engraellat* ‘guirigall, confusió (de paraules, de veus, de sons)’ (Don Juan de Austria 1912, 10), ‘afer embullat, confús’ (Torn de l’Hospital 1919, 6) són metàfores que comparteixen la idea d’acumulació, d’embull, que projecten els dominis font, és a dir, la col·locació de botges per als cucs de seda (*embotjar*), i, en pirotècnia, l’*engraellat* de masclets i morterets. Conceptualitzen una entitat abstracta en termes d’entitats properes a l’experiència física dels parlants.
- *escusada* (“escusá”) ‘latrina’ (Gràcia 1901, 7).
- *llarga*, en concret, *llargues en oli* (Mosén Sorell 1923, 2; Sant Bult 1927, 8), era una pasta, una mena de rosquilleta.⁴² Deu ser el mateix panet que altres fonts anomenen simplement *llarga*: “ROSQUILLERA: —*Llargues! Llargues!* [...] Volen rosquilletes? —No volem res. ROSQUILLERA: —Porte trenetes. [...] No volen dos *llargues?*” (Vicent Carceller, Marià Ferrandis: *Quico y Neleta*, en *El Cuento del Dumenche* 290, 1919, p. 9).
- *llibretero* ‘autor de llibrets de falla’ (S. Pere Pascual 1925, 1).
- *passera* (“paseres”) ‘camí, ruta, per on hom s’adreça a algun lloc’. “¿No vos ha impresionat la vista d’eixe colós monument de la incheniería? Ahí com el veu, es una de les moltes *paseres* per ahon deu circular el tren directe á Madrid” (Murillo-Palomar 1912, 3), cf. “Me n’ixquí de casa / y en la carretera / busqué la *pasera* / que dona al camí / de l’alquerieta / que diuen del Frare” (Vicent Vidal: *El pecat*, València, 1919, p. 14), on sembla designar un lloc de pas secundari, que permet el pas a un camí major; en el DNV només es registra la locució *conèixer* (o *saber*) *les passeres* ‘conèixer els camins, els mitjans o els recursos per a moure’s en un àmbit determinat o per a fer o aconseguir alguna cosa’, però no l’ús de *passera* amb el sentit que ara ens ocupa.
- *rampar* ‘furtar’. “—Desposahir el meu hóme / se me vá emportar de casa / dos parells de cansonsillos, / uns pantalóns de mecánica, / una grósa d’espardenes, / una chaqueta de pana, / [...] una gorra, el meu corset, / [...] retalls, betes... ¡Santa Paula! / Que si me descuide un poc, / hasta un matalap me *rampa*. / —¡Dacsa!” (Triador 1928, 3–4), per a la falla. En el

42 García i Raffi (2011: 136) cita una carta de Joan Fuster, on aquest recull un “refrany valencià”, format sobre aquesta expressió, en el qual hom juga amb el doble sentit en relació amb el verb *llargar-se* (o *allargar-se*) ‘anar-se’n’: “Hi ha un refrany valencià (diquem-ne valencià) que diu: «amigos que no hacen (o dan: variant) ná, llargues en oli i a fer la mà», si bé Fuster declara desconèixer el significat de *llargues en oli*.”

DCVB *rampar* ‘enfilarse, pujar ajudant-se amb les mans o amb les potes davanteres’, documentat en 1931, que considera format amb “l’arrel *ramp*-indicadora de ‘agafador, estrenyedor’”. Coromines (DECat, VII, 84–85) creu que el verb *rampar* ‘reptar, arrossegar-se’ “ha estat tardà i sempre impopular i poc important en la nostra llengua, com en les altres romàniques, en totes manllevat de l’italià”. El nostre *rampar* ‘furtar’ probablement cal relacionar-lo amb els sinònims *rapar*, *arrapar* ‘robar, furtar’. Per a la *m* tinguem en compte *rampí* ‘deixondit, viu d’enteniment’, accepció que el DCVB recull en valencià, i documenta en la *Rondalla de rondalles* de Galiana,⁴³ així com el verb *rampinyar* ‘furtar, robar’, variant de *rapinyar*, on la *m* adventícia s’explicaria en part per “la paronímia amb *rampinar* ‘recollir amb el rascle’” (DECat, VII, 110), mot derivat de *rampí* ‘rasclat’ (cf. DE, 777), o, com es diu en el DCVB, per “un creuament de *rapinyar* amb el radical de *rampa*, *rampill*, etc.”⁴⁴

- Noms de jocs: *gallet*, joc infantil considerat violent i prohibit per les autoritats: “hiá un choc qu’es diu «gallets» / que els chiquets chuen en rabia / pegantse parells de coses / en lo sentro de la pancha, / y sin embargo als chiquets / la autoritat no els hu pasa, / y no priven el «foot-ball» / qu’aixó es una «galletada»...” (Mosén Sorell 1923, 15), l’autor el compara amb el futbol, que, per la seua semblança, diu que és una *galletada*, i, que, a pesar de tot no està *privat*, com sí que ocorre amb el tradicional *gallet*. *Matades* (“mataes”), *jugar a matades* (Espartero 1920, 1), joc infantil, al qual sembla que es jugava amb els cartons de les capsas de mistos, com a *bufos* (veg. DF): “No sòls falta el tabaco; / també els mistos s’acaben; / els mistos de caixeta, / que a fòrsa de rascaes / perdíen la cabòta / y de sera et tacaben. / Els chiquets ya no tenen / «caícos» pa distraures, / y aixina huí s’acaba / el chuar «a mataes»” (Espartero 1920, 5). *Pum* (Garrigues 1920, 3; En Sans 1922, 13; Santa Teresa 1922, 4), s’hi jugava per Pasqua: “chuar al pum”.

43 Cf. “(No sé si agarra mal mos / el que peixque a esta *rampina*)” (Josep Ovara: *Dimats 13!*..., València, 1877, p. 19). El *rampí* designa també un ‘rascle, rasclat’, i, aplicat a persones, té també els sentits de ‘colèric, de geni irritable’ i ‘lladre que roba petites coses’ (DCVB; DECat, VII, 84). Segons Coromines (DECat), és un derivat de *rampa*.

44 Coromines (DECat, VII, 110) afirma que *rampinyar* i *rampinya* són peculiars “sobretot de la pagesia del català central”. Però també els documentem en textos valencians de la primera meitat del segle XX: “en *rampïnar* les bolchaques” (Francesc Vidal i Roig: *La orel·la descarià*, València, 1903, p. 17), “(Les vint perretes que m’an *rampïnat*)” (id., *A Roma per tot*, València, 1911, p. 18), i *rampinya* ‘lladre’: “A vore si va a pensar-se / que yo sóc algun *rampïna* / y vinc de furtar tomates!” (Albert Martín: *¡Baix la figuera!*, València, 1926, p. 10), “En com me veja el tio i me prenga per un *rampinya*, m’afaita” (Josep Forcada Polo: *Els calçoncillos de Roc*, [1937], p. 8).

• Altres sentits figurats de caràcter col·loquial no registrats en el DCVB ni en el DECat: *borró* ‘por’ (Correcheria 1926, 8), cf. *aborronar-se*, *cagarnera* ‘borratxera’ (Llíria 1914, 3), *calçetí* (“calsetí”) (Maldonado 1921, 12), insult, entre dones populars;⁴⁵ *cantimplora* ‘mamella’ (Àngel Guimerà 1924, 4), *carabassí* (“carabasi”) ‘embriac’ (Salvador 1917, 7), *cascària* ‘vell’ (Pelayo 1922, 1), *cascarra* ‘vellesa’ (Pelayo 1923, 5), *coixinera* ‘coix’ (Mosén Sorell 1924, 17), veg. DHVC; *dacsa* ‘diners’ (Rodrigo Botet 1925, 3), *deu* ‘mesura d’aiguardent’: “desengrasem la gola / en uns cuants *deus* de aiguardent” (Colon 1921, 11), per metonímia designaria la quantitat d’aiguardent, i potser també de vi, que es podia comprar amb una moneda de deu cèntims, com el cast. *quince* era el ‘vaso de vino o cerveza que venden en las tabernas por quince céntimos’, veg. també el val. *dos*, *doset* (DHVC); *fumaguera* ‘borratxera’ (Chordana 1922, 13), *gafarró* ‘borratxera’ (Trinitaris 1922, 3), *galla* ‘fam’ (Merced 1925, 2), cf. *galleta* ‘fam’ (DHVC), *liquid, a* (“líquit”) ‘inquiet, neguitós’ (Pi y Margall 1912, 8), *llandero* ‘parlador, xerraire’ (Colon 1921, 10), *llimar* ‘tirar-se ventositats’ (Collado 1912, 8; Mestre Ripoll 1914, 6), *moc* ‘borratxera’ (Collado 1921, 7), *nuvolat, ada* ‘borratxo’ (Mosén Sorell 1922, 9), *oli* ‘diners’ (Pelayo 1917, 8), *ormeig* (“hormechet”) ‘xala, menjar festós’ (Salvaor 1926, 12), *palejar (algú)* ‘apallissar-lo’ (Socorro 1921, 8), *parrac* ‘llaurador, pagés’ (Collado 1920, 7; Lloncha 1923, 8), *pastera* ‘cul’ (Àngel Guimerà 1924, 3), *puudent* ‘tràgic, penós, dramàtic’ (Unión Ferroviaria 1922, 7), *puntal* ‘persona que observa immòbil’ (Guillem Sorolla 1911, 1), metàfora, projecten la imatge de verticalitat i immobilitat del domini font (el puntal) al domini meta, implica una cosificació de la persona per la identificació amb un objecte,⁴⁶ *tombar-se* ‘menjar-se’ (Maldonado 1918, 4).

■ 3.4 Neologismes

Les falles es fan ressò dels processos de modernització que experimentava la societat valenciana en les primeres dècades del segle XX, en el camp dels progressos tecnològics, en la urbanització, en els costums i en les noves formes d’entreteniment i diversió. Com altres gèneres literaris costumistes (col·loquis, teatre), les explicacions falleres generalment es mostren críti-

45 Cf. *vés i que te remenden els calçetins!* fórmula expressiva per enviar algú a mal viatge (Joaquim Llàcer, Jaume Rosa: *El sant dels milacles*, València, 1919, p. 6). Com dur les calces al garró, trencades o brutes, els calçetins bruts, vells o caiguts denoten una persona desendredçada, desastrada, cf. *cara de calçetí vell* (veg. DF, s. v. *garró*).

46 Per a un altre exemple d’aquest ús metafòric, veg. DF, .s. v. *traure favetes*, cf. *tieso* (i *ferm*) *com un puntal* (DF).

ques amb la modernitat, vista com a destructora de la tradició autòctona, sobretot en l'aspecte cultural i de costums. Els *llibrets* reflecteixen a través del vocabulari, amb la incorporació de neologismes, els canvis tècnics i culturals de la societat. No tots aquests mots, neologismes a l'època, han arribat fins a la llengua actual, sinó que, situats en un temps molt concret, alguns acabaren envellint-se amb els canvis en les modes, en els costums i en la tecnologia. En alguns casos trobem solucions formals diferents a les que han acabat triomfant en la llengua, o a les recollides en els diccionaris històrics,⁴⁷ així com la variació formal que sol afectar els mots que no estan encara plenament integrats en la llengua, sobretot popularment. De vegades, els autors dels *llibrets* aprofiten la novetat dels neologismes per fer-ne modificacions lliures, de caràcter creatiu i lúdic.

En l'àmbit tecnològic, en l'aviació: *aeroplano* (Pilar 1916, 3), amb les variants formals *aereoplano* (Murillo 1908, 1; Àngel Guimerà 1928, 7), *areoplano* (Santa Teresa 1922, 6);⁴⁸ *aereòdromo* (Mariano Benlliure 1928, 6). En el camp del transport terrestre, els nous vehicles de motor eren els *autos* (Abre 1926, 3)⁴⁹ o *automòbils*,⁵⁰ diferenciats dels *cotxes*, que designaven els vehicles tradicionals de tracció animal, cf. “Un bateig dels temps de Plauto. / Ara ningú gasta *coche*, / pues tot lo món gasta *auto*” (*Pensat y Fet* 24, 1930, p. 22). Tipus especials de vehicles eren l'*autobomba*,⁵¹ usat per a la neteja urbana (Bañ dels Pavesos 1923, Jordana 1923, 6), o per part dels bombers (Collado 1922, 13–14), l'*autobús*, transformat jocosament en aquest text en

47 Per exemple, *classiquisme* (“clasiquisme”) (Paloma 1919, 3; Jordana 1923, 5), amb velar sorda com a consonant final del lexema, en comptes de la forma recollida en els diccionaris *classicisme*. Representa una variant original, segurament a partir de l'adj. *clàssic*, diferent a la solució que s'ha imposat en català, i a la de la resta de llengües, cf. angl. *classicism*, fr. *classicisme*, it. *classicismo*, cast. *clasicismo*.

48 En un *llibret* de 1931, ja fora del període ací estudiat, apareix *areoplà* (Lepanto 1931, 7), amb la terminació adaptada a les pautes formals del català.

49 Aquest text mostra com anava triomfant la forma abreviada: “autos, qu-abans auto-mòvils / la gent els solia dir, / i pa fer-los més baratos, / el mòvil... no'ls posen hui” (*Almanaque de Las Provincias para 1920*, p. 107).

50 També documentem les variants vulgars *entromòbil* (Josep Merelo: *¡Visantet el latós!*, València, 1910, p. 18), *entromòbil* (Josep Barberà Ceprià: *Obra inèdita*, Castelló, 2009, ps. 183, 199), *otomòbil* (Alfred Sendín Galiana: *¡Front a front!*, València, 1930: 4), *potromòbil* (Paco Barchino: *Del Micalet al Tibidabo*, València, 1930, p. 11), *tromòbil* (Garcia Alcamí: *El voler y l'ambició*, València, 1919, p. 15), *estromòbil*, *otromòbil* (DF, s. v. *cotxe*) i la variant jocosa *matamòbil* (Maximilià Thous, Faust Hernández: *A la vora del riu, mare...*, en *El Cuento del Dumenche* 306, 1917, p. 12), perquè “pasa com una sentella, matant als gosos, espantant a les aques”.

51 Mot no registrat en el DCVB ni en el DECat.

auto-obús, i posat en relació amb el parònim *abús*: “Casi casi se pot dir que’s un abús / al extrém qu’en Valensia ham aplegat; / raro es día que no volca un *auto-obús*” (Collado 1926, 20), el *taxis* (Santa Teresa 1926) i el *sidecar* (Lloncha 1923, 9) o *sidecart* (Correcheria 1926, 4). Altres avanços tecnològics reflectits en el vocabulari de les explicacions falleres són la *fototíppia* (Cirilo Amorós 1908, 5), la *telefonía* (Gandia 1920, 4), la *radiotelefonía* (San Visent 1925, 6; Cuba 1926, 11), l’anomenada *locotelefonía* (San Bult 1926, 3), en relació amb el parònim *loco*: “Ya pasà algo la mania / que a mich món va tornar loco: / la *locotelefonía*” (*Pensat y Fet* 20, 1926, p. 19).

En el camp de les noves formes de diversió, en l’àmbit del cinema, tenim *doublé*, en el despectiu “actorets de *double*” (Murillo 1911, 5), el verb *filmar* (Ànchel 1927, 4) i l’adjectiu *atxarlotat*: “bigotet *acharlotat*” (Arrancapinos 1916, 5), format sobre l’al·lusió del popular actor Charles Chaplin.⁵² En la música ens trobem amb balls del moment com el *black-bottom* (“blak-bottoms”) (Cervantes 1927, 5), el *fox* (Collado 1926, 16), *foxtro* (*Encarnasió* 1922, 5), *foxtrot* (Alt 1919, 13) o *fox-troot* (Maldonado 1923, 4), el *jaz-ban*, plural *jazzbans* (Martí, 2015: 92–93), el *xarlestó* (“charlestó”) (Pelayo 1928, 7), adaptació fonètica de *xarleston* (“charleston”), forma que també es documenta en altres textos de la mateixa època (Vicent Alfonso: *A pas de chagant*, València, 1926, p. 10; Alfred Sendín, Josep Gómez: *Rusafa. Bolseria. Mataero*, València, 1928, p. 19). Locals de diversió de l’època eren el *bar* (Salvador 1917, 4), el *kursal* (Pertusa 1916, 6; Correcheria 1922, 8; Llibrets 1924, 7) o *kursaal* (Ciscar 1916, 6),⁵³ on es representaven espectacles musicals i de balls lleugers i picants, que en algun text coetani apareix com a sinònim de *cabaret* (Alcaraz, 1926b: 11),⁵⁴ el *music-hall* (Alt 1918, 6; Collado 1920, 10; Jordana 1923, 4),⁵⁵ el *saló de varietés* (Murillo 1906, 7) o els *varietés*

52 Per a més neologismes relacionats amb el cinema, veg. Martí (2015: 91–92).

53 Mot no registrat en el DCVB ni en el DECat, com tampoc en el DCECH; germanisme, que ens degué arribar a través del francès, on es documenta ja al segle XIX (TLFi). Cf. el derivat *kursalera* ‘dona que treballa o actua en un kursal’ (Chordana 1919, 4).

54 En *El Mole* (1837) es documenta *cabaret* en sentit figurat, *ser (un lloc) un cabaret*, per referència a un lloc on regna la confusió (veg. DJBB).

55 Els neologismes, amb la seua novetat i poca integració en el sistema de la llengua receptora, sobretot en el llenguatge popular, són un camp propici per als jocs de mots humorístics per homonimització, cf. “l’alegre «cachavera», / reina del *music i el all*” (Mer-cat Central 1929, 9).

(Cherusalem 1917, 4),⁵⁶ el *souper-tango* (Santa Teresa 1921, 1),⁵⁷ el *the-dansant*, i el *fox-thea* (Lloncha 1923, 10).

Començaren a popularitzar-se nous esports, d'origen anglosaxó, com el *futbol* i la *boxa* (veg. Martí, 2015: 93–95), amb el seu lèxic característic; en el primer cas: *xut* (“chut”), *penalty*, *corne*, *faus* (Gràsia 1923, 12), *gol* (Seu 1925, 6), *goal* (Almudí 1923, 7),⁵⁸ i en la boxa: *crochet* (Lloncha 1923, 10), *swing*, “qu’és un manró” (Balmes 1929, 1), el verb *conuctar*: “bones cames y bons puñs, / per a el chut o conuctar” (Garsilaso 1923, 3), format sobre l’anglès *knock-out*,⁵⁹ adaptat en algun text en *conaud*, o *grogui*, que “pa tornar a un atre boñ / [...]”⁶⁰ es diu, pero yo crec / que *merdi* li va millor” (Balmes 1929, 2). Altres esports que es posaren de moda per aquells anys són l’hoquei (“hockey”) (Canalejas 1925, 18)⁶¹ i el *tennis* (Lluís Morote 1923, 10). I el terme *matx* (“mach”, “match”), que designa una competició esportiva en

56 També es documenta en femení: *les varietés* (Bolós: *¿És pecat anar al cine?*, 1924, en CTILC), cf. “—Sóc agente de *varietés*. —Això qu’és? —Contrate tanguistes y cupleteres” (Paco Barchino: *¡Tot a perral!*, València, 1931, p. 11).

57 En el mateix text s’explica: “*Souper-tango* vól dir *chala* / que pera postres te un ball...”.

58 En un escrit crític anomenat *Etimologia futbolera* es citen diferents anglicismes del món del futbol, acompanyats de la seua traducció valenciana. L’autor del text es queixa de l’allau d’anglicismes que en certs àmbits lèxics començava a envair la nostra llengua. Conclou ironitzant sobre una etimologia popular de *foot ball*: “Etimologia futbolera. / Al saque diuen *kick-off*; / *dribling*, al regatejar; / als que chuen al mig, *halves*, / y els defenses son els *back*; / *goal-keeper*, el guarda-meta, / y als delanteros, *forwards*. / Cuan u está fora de choc / es que ha incurrit en *orsay*, / y si el baló les mans toca, / aixó diuen que’s fer *hands*. / Una càrr[e]ga o espenta / ho anomenen *gems* o *faut*; / un *penalty* es un castic, / y al tanto diuen *goal*. / ¡Recontra-judes, quin lío! / ¿No sería molt mes clar / traduir eixos vocables / per a que tots ho entengam? / Mes cal dir qu’és choc inglés / y tinc que fer observar / que per a posarli nom / s’han valgut del valencia. / Analiseu les paraules / y voreu si és sert: «Foot-ball» (Canalejas 1925, 18–19). Una queixa semblant es pot observar en aquest text faller de Josep Maria Bayarri, per referència al vocabulari de diferents esports d’origen anglès: “Pero asó del futbol d’ara, / boxeo, tennis, que diu / u et fan dir paraules rares / que son tan males de dir / com: rount, match, schut i corner, / faus, penalty, redi, plis, / òbsey, golqui, goal i melé. / Ché, redell, i mil i mil / que fan del modern parlar / un horror de veus i crits” (Lluís Morote 1923, 7). A propòsit d’això, Bayarri recorda la *Brama dels llauradors* de Jaume Gassull i comenta que el seu autor reprovaria els valencians actuals per l’ús de tants anglicismes: “Ay! Mosén Jaume Gasull, / vos que féreu desidit / *La bràma dels llauradors*, / defenen les veus i estils / dels valencians d’aquell temps, / cóm mos pegaríeu huí...”

59 En fr. *knock-out* es documenta des de finals del segle XIX, i el verb *knockouter* des de 1907 (DHLF, TLFi).

60 *Tornar (algú) bony*, és a dir, deixar-lo fora de combat. Sobre aquest sentit figurat de *bony*, no registrat en els diccionaris històrics ni normatius, veg. DF.

61 En el DECat (TV, 809) es vehicula com a *bòquei*.

general (Morote 1923, 7; Canalejas 1925, 14, 18), el veiem aplicat a diversos esports (el futbol, la boxa, l'hoquei, el tennis).

Altres neologismes per manlleu que es documenten en els llibrets fallers de les primeres dècades del segle XX són: *boc* (“bock”) (Salvador 1917, 5), *boicot* (“boycots”) (Cuenca 1920, 7), *bolxevic* (“bolcheviks”) (Lluís Morote 1923, 6), amb les variants *bolxeviqui* (“bolcheviqui”) (Baix 1924, 4), *bolxeviquis*: “un bolcheviquis” (Embañ 1919, 1), *bolxiviqui* (“bolchiviqui”) (Baix 1924, 4) i *bolxiviquiste* (“bolchiviquiste”) (Paloma 1918, 7),⁶² *bouquet* (Lepanto 1927, 14), del xampany,⁶³ *cartoné*: “un llibre [...] en cartoné” (Nau 1926, 1),⁶⁴ *cocot* (Pellisera 1914, 11) i *cokot* (Colon 1921, 21), adaptació gràfica del fr. *cocotte*, d'acord amb la pronunciació francesa del mot, on la *-e* final és muda,⁶⁵ *colcrem* (San Gil 1921, 5),⁶⁶ *hall* (Tros Alt 1928, 4),⁶⁷ *entreviu* (“una entre-viu”) (Port 1929, 3), variant no registrada d'*entreviu*, *facionable* ‘de moda, a la moda’ (Maldonado 1927, 8), *foa-gras* (Pas 1924, 1),⁶⁸ *grullé* (Abre 1926, 15) tipus de formatge,⁶⁹ *grupier* (Pelayo 1923, 10),⁷⁰ *jersei* (“jersey”) (Almudí 1923, 6), *pòrtland* (“pòrland”) (Maldonado 1928, 7), *raid* (Molí de la Rovella 1916, 12) ‘incurió aèria sobre territori enemic’, *rue*: “la *rue* de la

62 Cf. el fem. *bolxevica* (“bolchevica”) (Felip Melià: *Pobrets però honraets*, València, 1928, p. 35) i els derivats *bolxevicació* (“bolchevicasió”) (Costa Arnal: *¡Te pagaré hasta después de morir!*, València, 1933, p. 7) i *bolxeviste* (*Pensat y Fet* 26, 1932, p. 17).

63 No registrat en el DCVB ni en el DECat; en el CTILC es documenta des de 1905, en Torras i Bages.

64 No registrat en el DCVB ni en el DECat; no documentat per Barri (1999: 292); en el CTILC des de 1929.

65 Mot no registrat en el DCVB ni en el DECat; en Barri *cocotte* 1910, 1914, i abans en Narcís Oller (1891) (CTILC).

66 En un altre text de principis del segle XX hom compara una persona temorena i sense vigor amb el *colcrem*: “MARIA: —Y resulta / que ha segut tot un alarma. / MARTA: —Si aquell home és un miquetes... / MARIA: —Sembla de *colcrem*” (Antoni de Cidon: *Les beates*, València, 1909, p. 7). Hom projecta el fred, que representa en aquest cas el *colcrem*, sobre la persona mancada de força d'esperit, temerosa; associació del fred amb la falta de vigor, amb el caràcter fred i pusil·lànim, per una projecció metafòrica de l'àmbit físic (pèrdua de calor) a l'emocional o anímic. Mot no registrat en els diccionaris històrics. En la forma no adaptada *cold-cream* es documenta ja a finals del segle XIX (Maura: *Aygo-forts*, 1892, en CTILC).

67 No registrat en els diccionaris històrics.

68 Del fr. *foie gras*, “que solem pronunciar *fuagrás* o bé *fuagrà*” (DECat, IV, 71).

69 Del fr. *gruyère*. No registrat en els diccionaris històrics catalans.

70 Mot no registrat en el DCVB ni en el DECat. Del fr. *croupier*; les variants amb *-g-*, *grupier* (Manuel Haro: *Pau y llibertat*, València, 1921, p. 10; Josep Peris Celda: *Una uchuda*, València, 1925, p. 12), *grupier* (Juli Vallmitjana 1910, en CTILC), podrien explicar-se per equivalència acústica i per una possible homonimització amb *grup*.

Pas” (Pas 1924, 4) de València,⁷¹ *smocking* (Torn 1929, 2), *soviet* (Gràcia 1923, 21), *xartrés* (“chartrés”) (Mestre Ripoll 1914, 8; Rodrigo Botet 1915, 13), registrat també com a *chartreuse* (Espartero 1920, 7), nom d’un licor d’origen francès.⁷²

Entre aquests manlleus predominen els que tenen el francès com a ètim últim, però també són significatius els que tenen un origen últim anglès.⁷³ Tenint en compte el prestigi que als segles XVIII i XIX tenien la llengua i la cultura franceses i la influència que exercí el país veí a la resta d’Europa, es considera que el francès jugà un paper molt important com a intermediari en la transmissió d’anglicismes a la Península Ibèrica (veg. Pratt, 1980: 43–56; Bruguera, 1985: 91–92). En el cas del català, cal comptar, a més a més, amb la possibilitat d’una mediació del castellà en la transmissió dels manlleus anglesos i francesos (veg. Colón, 1976: 175; Veny, 1991: 35). En tot cas, cada forma requerirà una explicació particular, que prenga en consideració la història de les paraules i la data de documentació relativa en cada llengua. Generalment es creu que l’influx directe de l’anglès sobre el català, i també sobre el castellà de la Península, “es produeix sobretot després de la segona guerra mundial”, particularment de l’anglès dels Estats Units (Bruguera, 1985: 91).⁷⁴ Siga com siga, en els textos popularistes valencians observem que des de les primeres dècades del segle XX s’incrementa notablement el nombre de manlleus que tenen l’anglès com a ètim últim, com ho hem pogut comprovar en els llibrets de falla, en diferents camps semàntics, però sobretot en alguns com l’esport o la música. També observem que, en efecte, en francès solen documentar-se alguns anys abans que en català, però en alguns d’aquests manlleus les primeres dates de documentació en català són molt similars a les que s’adueixen en altres llengües romàniques, incloent-hi el francès. És el cas de *black-bottom* (cat. 1927, fr. 1927 FEW 18, 24, cast. 1928 CORDE), *foxtrot* (cat. 1919, fr. 1919 DHLF, TLFi, it. 1919 NDM, DELI), cat. *bolxevic* 1917 (DECat, II, 77), fr. *bolchevique* 1917 (DHLF, 436), it. *bolscevicki* 1917 (DELI).

Es podrien incloure ací també els anomenats *renaixentismes*, és a dir, neologismes creats durant la Renaixença, “per omplir un buit lèxic o,

71 L’ús del gal·licisme *rue* per l’habitual *carrer* en aquest mot probablement està motivat per l’anàleg parisenc *rue de la Paix*, tenint en compte que, com es diu en la mateixa explicació fallera, aquest carrer valencià és un carrer burgès. En el CTILC *rue* apareix només amb carrers francesos.

72 Mot no registrat en els diccionaris històrics catalans.

73 En alguns casos cal remetre a altres llengües, com l’alemany, o el rus.

74 En uns termes similars s’expressa Pratt (1980: 51, 56).

sobretot, per evitar una paraula usual que, amb fonament o sense, es considerava castellanisme” (Ginebra, 2006: 117–118). Aquests mots són de caràcter literari i, com diu Ginebra (2006), van continuar “durant tot el període en què els escriptors catalans van tenir consciència de contribuir a un procés de redreçament de la llengua”, que ell situa fins a les primeres dècades del segle XX. Més abundants en els textos cultes, la presència d’aquests mots⁷⁵ en els llibrets de falla de les primeres dècades del segle XX demostra que almenys entre alguns dels seus autors hi havia una consciència estilística de selecció lèxica continuadora del model renaixentista. Exs.: *ambarina* (Chordana 1918, 10), *bategar* (Rodrigo Botet 1924, 7), *celatge* (“selache”) (Maldonado 1921, 1), *corprenre* (Chordana 1916, 3), *enaltir* (Colon 1921, 13), *ensomni* (Santa Teresa 1924, 11), *flairor* (Maties Perelló 1929, 14), *flairós* (“flayroses”) (Pertusa 1920, 6), *hàlit* (Bañ dels Pavesos 1924, 3), *idílic* (Socorro 1921, 5), *joventia* (“chovenía”) (Merced 1925, 3), *llorejat* (“llorechat”) (Colon 1921, 3), *ombrívol* (Pertusa 1920, 6), *sonrisent* (Trinitaris 1923, 6), *trobairer* (“trovaire”) (Embañ 1919, 2; San Gil 1921, 8; S. Pere Pascual 1925, 1), *turó* (San Francés 1925, 4),⁷⁶ *vat* (Porchets 1917, 4),⁷⁷ *zèfir* (“séfir”) (Socorro 1921, 5).

■ 3.5 Mots literaris

Juntament amb la presència de veus, variants i accepcions no registrades en els diccionaris històrics i etimològics, així com de mots col·loquials i de dialectalismes,⁷⁸ en els llibrets de falla de les primeres dècades del segle XX es troben també mots de caràcter literari,⁷⁹ que no semblen propis de la llengua col·loquial del moment, almenys en la varietat valenciana.⁸⁰ Alguns són mots tradicionals, arcaïtzants o poc corrents en el valencià de l'època; altres tenen un caràcter literari o culte, però sense la connotació d'arcaït-

75 Alguns d'aquests mots, de fet, podrien estar inspirats en models castellans.

76 Com diu Coromines (DECat, VIII, 935), *turó* no apareix en la literatura catalana fins a la Renaixença.

77 El DCVB el documenta en Teodor Llorente; es troba també en altres escriptors renaixentistes (CIVAL, CTILC). Coromines (DECat, IX, 59), en canvi, el veia com un nom no usat en català, i considerava inviable la forma *vat* (llatí *VATES*). En canvi, en castellà *vate* es documenta ja al segle XV (veg. CORDE).

78 Evidentment, no hi falten tampoc els castellanismes habituals en el valencià de l'època, alguns també de caràcter llibresc.

79 Per al concepte de mots literaris o cultismes estilístics, veg. Ginebra (2006: 116–117).

80 Podrien procedir de textos antics, dels autors de la Renaixença o dels escriptors valencianistes de les primeres dècades del segle XX, o d'altres varietats dialectals.

zants. L'ús d'aquests mots representa una tria estilística per part dels autors dels *llibrets*, i, com els renaixentismes, assenyalen una voluntat de construir un lèxic amb una certa elaboració, continuador del model literari renaixentista. Vegem-ne algunes mostres: *alegoria* (Contrast 1914, 4), *altiu* (San Francés 1925, 5), *anèmia* (Alt 1918, 9), *anguniós* (San Francés 1925, 14), *aromar* (Bañ dels Pavesos 1924, 3), *aurífic* (Borrull-Turia 1927, 1), *consità* (Chordana 1919, 7), *considerar* (Renglons 1917, 2), *contracte* (Renglons 1917, 4), *cooperar* (Renglons 1917, 3), *desrocar* (Salvador 1917, 3), variant de *derrocar* considerada antiga (DCVB; DECat, VII, 362), *efluvi* (Merced 1925, 3), *emanar* (Paloma 1919, 3), *emblema* (Garrigues 1921, 9), *enardir* (Sogueros 1919, 2), *endreça* (Gràcia 1914, 2), *execrar* (Chordana 1919, 2), *exsels* (Socorro 1921, 4), *fontana* (Socorro 1921, 5), *foscuro* (Gràcia 1914, 3), *fulgent* (Socorro 1921, 5), *fulgor* (Llúria 1914, 7),⁸¹ *gala* (Ciscar 1921, 4), *hemicicle* (“hemisicle”) (Pertusa 1918, 4), *bichènica* (Maldonado 1918, 1), *il·lustració* (Ciscar 1921, 11), *inclement* (Eixarchs 1919, 12), *ínclit* (Socorro 1921, 5), *inenarrable* (Chordana 1919, 6), *intacte* (Chordana 1919, 6), *irisació* (Trinitaris 1923, 10), *joia* ‘alegria’ (Nau 1927, 8), *jorn* (Jordana 1916, 6; San Gil 1921, 16; Mur de les Blanqueries 1924, 7), *llor* (Pertusa 1920, 6), *majestuós* (“machestuosa”) (Molvedre 1921, 3), *melengia* (“melenchiá”) (Maldonado 1925, 6), *melodia* (Bonavista 1924, 9), *moralitzar* (“moralisar”) (Porchets 1917, 2), *objecte* (“obchecte”) (Chordana 1918, 4), *prest* (Salvador 1917, 6), *primor* (San Gil 1921, 4), *proporsionar* (Pertusa 1918, 4), *sacre* (Pertusa 1920, 7), *sacrosant* (Molí de la Robella 1914, 5), *sideral* (Abre 1914, 3), *tènue* (Molvedre 1921, 4), *transeüint* (Alt 1919, 8).

Alguns d'aquests mots, o variants, es poden trobar en altres dialectes a l'època, però en valencià resulten poc usats en la llengua col·loquial, on tenen un caràcter literari, i, per tant, en la seua major part deuen procedir de la coneixença dels escriptors del Principat: *aixerit* (Borrull 1928, 8), *amoïnar* (Gràcia 1927, 2), *aubada* (“aubá”) (Caballers 1909, 3), *ausell* (Molvedre 1921, 3), *avui* (i “avuy”) (Poeta Querol 1915, 7; Pertusa 1920, 7;⁸² San Gil 1927, 6), *badar* ‘distraure’s, deixar escapar una avinentesa’ (San Gil 1921, 10), *capficar* (Chordana 1916, 7), *conquerir* (Socorro 1921, 4), *darrer* (Alt 1919, 9; Espartero 1920, 8), *daurat* (Santa Teresa 1924, 11), *esmentar* (Pertusa 1920, 3), *esvalotar* (Grabaor Esteve 1928, 11), *gaudidor* (San Gil 1927, 8), *guspíra* (Grabaor Esteve 1928, 3), *mena* ‘classe’ (Cirili Amorós 1919, 5), *mirall* (Pertusa 1920, 4), *mot* (Bañ dels Pavesos 1924, 6), *pertocar* (Gràcia 1927, 3),

81 A banda d'un exemple del segle XV de Felip de Malla, no hi ha més notícia d'aquest mot “fins als poetes renaixentistes” (DECat, IV, 223).

82 Juntament amb *hui* (“huf”), que apareix en el mateix poema en el vers següent.

relliscar (Espartero 1928, 6), *reial* (“reyal”) (Rodrigo Botet 1918, 7), *restar* ‘subsistir en el mateix estat d’abans’ (Pertusa 1920, 4), *rònegament* (Ciscar 1921, 4), *seny* (“ceny”) (Bañ dels Pavessos 1924, 6),⁸³ *tasca* (Bañ dels Pavessos 1924, 7), *tesor* (San Francés 1925, 5), *voltant* (Socorro 1921, 4).

Algunes formes genuïnes tradicionals, que pateixen en valencià la competència, de vegades ja antiga, de castellanismes, deuen estar afavorides en els nostres textos per la tradició literària renaixentista i pels moviments valencianistes del segle XX:⁸⁴ *adéu* (Borrull-Turia 1927, 8), *advocat* (Poeta Querol 1915, 4), *ase* (Borrull-Turia 1927, 10),⁸⁵ *avi* (Pertusa 1920, 6; San Gil 1927, 6), *banya* (Chordana 1914, 5; Alt 1918, 8), *bec* (San Francés 1925, 15), *bressol* (San Gil 1921, 13), *enverinar* (Jordana 1923, 5), *esþurna* (San Visent 1920, 5), *esþurnejant* (San Francés 1925, 4), *fins* (Alt 1918, 8), *foll* (San Gil 1921, 3; San Francés 1925, 3), *llavors* (Moro Ceit 1908, 6),⁸⁶ *lloc* (Espartero 1920, 2), *lluitar* (i “lluytar”) (Caballers 1909, 8; San Francés 1925, 6), *menys* (Cirilo Amorós 1919, 6) i *almenys* (Alt 1919, 4), *oblidar* (Rodrigo Botet 1918, 9; San Francés 1925, 18),⁸⁷ *pertànyer* (“pertáñen”) (Hernán Cortés 1906, 7), *prec* (Salvador 1917, 1), *pròleg* (i “pròlec”) (Pertusa 1918, 2; Alt 1919, 4), *puix* (Alt 1919, 4; Cirilo Amorós 1919, 12), *racó* (Pertusa 1920, 3), *raig* (“rach”) (Bonavista 1924, 8), *rebre* (Salvador 1917, 1), *rialla* (Garrigues 1921, 9), *segell* (Santa Teresa 1927, 15), *soroll* (Vallà de San Fransés 1903, 6; Alboraya 1916, 9; Eixarchs 1916, 1), *sorollós* (Chordana 1918, 12), *verí* (Santa Teresa 1928, 13).

83 Cf. “Vell caduch, que pert lo seny” (Lavilla, 1989: 76), en Joan Antoni Maians. Però a mitjan s. XIX devia ser ja un mot poc corrent en valencià, si tenim en compte que Joan Antoni Almela el va glossar en el seu *Cant amb sentir*: “Està coberta de verdor y plata, / a hon lo ceny [nota: *sentit*] se delita en grat aroma” (Vicent Boix: *Fiestas que en el siglo IV de la canonización de san Vicente Ferrer se celebraron en Valencia*, València, València, 1855, p. 310).

84 En els *llibrets*, però, es poden trobar també els castellanismes corresponents.

85 Corregint el castellanisme *burro*: “i el parar / de burro, o millor dit, de ase” (p. 10).

86 En un text del darrer quart del segle XIX de *La Traca* s’identifica satíricament *llavors* com a forma de Lo Rat Penat: “L’atra nit aní a ohuir el discurs, y entonses (*llavors*, com dihuen en *Lo Rat Penat*)” (6, 1884, p. 2). L’any 1760, Leopold Ignasi Planells ja deia de les veus *llavors* i *sellavons* que “ni casi usen ja d’elles en lo regne” (Planells, 1760: 7).

87 A mitjan s. XIX, *oblidar* no devia ser ja una forma popular en valencià, i per això Joan Antoni Almela, que la feia servir en un poema culte, la glossava en *oblidar*: “Una per una, / tota celebritat pasa y s’oblida (*se oblida*)” (Boix: *Fiestas que en el siglo IV...*, 1855, p. 311), “Per a oblidar (*oblidar*) per hui tanta desditja” (id., 317).

■ 4 Conclusions

En les tres primeres dècades del segle XX, els autors d'explicacions falleres, a més de mantenir la inèrcia de continuar amb l'ortografia castellanitzant i dialectal que s'havia consolidat en la literatura popular al segle XIX, la qual fou, de fet, l'opció més habitual, es plantejaren la possibilitat de fer servir una ortografia més acurada i depurada de castellanismes. En l'ús d'aquest model comptaren amb l'ortografia tradicional, transmesa, i reelaborada en alguns casos, pels escriptors renaixentistes, i des de 1913 amb la reforma ortogràfica de l'IEC, que ja feien servir molts autors valencians en altres gèneres, i fins i tot cabia la possibilitat de seguir el model ortogràfic de Fullana, que discrepava en alguns punts de l'IEC. De fet, totes aquestes alternatives es poden trobar, en major o menor grau, en els llibrets de falla del moment. Encara que són poc freqüents, en aquests escrits també es poden llegir algunes declaracions sobre el model lingüístic i ortogràfic, que resulten de gran interès i que demostren que la llengua era una qüestió que preocupava molts autors de llibrets de falla del primer terç del segle XX. La voluntat d'usar una ortografia correcta està present ja en la primera dècada del segle, però s'incrementa en les dues següents, sobretot als anys vint, conforme les *Normes ortogràfiques* de l'IEC eren més conegudes pels lletraferits valencians. La participació en els llibrets de falla de diversos escriptors valencianistes, que intervingueren també en les revistes o en altres activitats culturals, afavorí la preocupació per l'ortografia en aquests textos. Els valencianistes tenien una postura democràtica i àmplia de la normativització lingüística, que no havia de quedar limitada als gèneres cultes. Per això es preocuparen per participar en els gèneres populars, com la literatura fallera, que tanta implantació tenia entre les classes mitjanes i populars valencianes, i ho feren tant a través dels *llibrets* com de les revistes falleres (cas de *Pensat y fet*). Respectant les característiques del gènere, lluitaren per possibilitar un model ortogràfic, i lingüístic, correcte i depurat de castellanismes en el món faller.

La voluntat d'alguns autors de construir un model lingüístic elaborat en els llibrets de falla comprén també al lèxic, on es poden trobar mots literaris i formes genuïnes tradicionals. Igualment, el fet de ser un gènere essencialment popular fa que hi apareguen també nombrosos col·loquialismes i dialectalismes. Les falles, pel seu caràcter costumista, reflecteixen els canvis de la societat valenciana, en aquest cas de les primeres dècades del segle XX, quan es produeixen nombrosos progressos tecnològics i en les formes de vida. Aquests canvis es reflecteixen en el vocabulari de les explicacions

falleres a través de la incorporació de neologismes. D'altra banda, com es tracta d'un gènere a penes tingut en compte tradicionalment pels lexicògrafs, s'hi poden trobar mots, accepcions i variants formals no registrades en els diccionaris històrics i etimològics. Tot plegat converteix els llibrets de falla en una font de gran interès lexicogràfic. ■

■ Bibliografia

- ALPI: Garcia Perales, Vicent (2001): *Atlas Lingüístic de la Península Ibèrica (ALPI): Edició i estudi del País Valencià*, València: Universitat de València, (tesi doctoral dirigida pel Dr. Emili Casanova, 2 vols.).
- Ariño Villarroya, Antonio (1992): *La ciudad ritual. La fiesta de las fallas*, Barcelona: Anthropos.
- Barri, Montserrat (1999): *Aportació a l'estudi dels gal·licismes del català*, Barcelona: IEC.
- Bruguera, Jordi (1985): *Història del lèxic català*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- Casanova, Emili (2011): "Influència històrica del aragonés sobre el valencià", *Archivo de Filología Aragonesa* 67, 201–235.
- Cent anys de literatura festiva: el Concurs de llibrets de falla: 1903–2003* (2003), València: Lo Rat Penat.
- CIVAL: Acadèmia Valenciana de la Llengua (2013): "Corpus Informatitzat del Valencià", <<http://cival.avl.gva.es/cival/buscador.jsp>> [20.08.2008].
- Climent, Josep Daniel (2004): *L'obra lingüística de Lluís Fullana i Mira*, València: Denes.
- Climent, Josep Daniel (2006): "La *Gramàtica Valenciana* (1918) de Bernat Ortín", in: Mayordomo, Alejandro / Agulló, M.^a Carmen / Garcia, Gabriel (coords.): *Valencià a l'escola. Memòria i testimoni*, Gandia: Generalitat Valenciana, 125–146.
- (2007): *Les normes de Castelló*, València: AVL.
- Colón, Germà (1976): *El léxico catalán en la Romania*, Madrid: Gredos.
- CORDE: Real Academia Española: "Corpus diacrónico del español", <<http://corpus.rae.es/cordenet.html>> [20.08.2008].
- CTILC: Institut d'Estudis Catalans: "Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana", <<https://ctilc.iec.cat>> [20.08.2008].

- DAG: *Diccionari Aguiló* (1915–1934), Barcelona: IEC, 8 toms.
- DCECH: Coromines, Joan, con la colaboración de José A. Pascual (1980–1991): *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, Madrid: Gredos, 6 vols.
- DCVB: Alcover, Antoni M. / Moll, Francesc de B. (1988): *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Palma de Mallorca: Moll, 10 vols.
- DE: Bruguera, Jordi (2006): *Diccionari etimològic*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- DECat: Coromines, Joan (1988–1991): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona: Curial, 10 vols.
- DELI: Cortelazzo, Manlio / Cortelazzo, Michele A. (eds.) (2011): *Dizionario etimologico della lingua italiana*, Bologna: Zanichelli.
- DF: Martí, Joaquim (2017): *Diccionari de fraseologia (segles XVII–XXI)*, València: PUV.
- DFP: López del Castillo, Lluís (2003): *Diccionari de formació de paraules*, Barcelona: Ed. 62.
- DG: Hernández Alonso, César; Sanz Alonso, Beatriz (2002): *Diccionario de germanía*, Madrid: Gredos.
- DGLV: *Diccionari general de la llengua valenciana*, València: Real Acadèmia de Cultura Valenciana, <<https://diccionari.llenguavalenciana.com/general/>>.
- DHLF: Rey, Alain (dir.) (2006): *Dictionnaire historique de la langue française*, París: Le Robert.
- DHVC: Martí, Joaquim (2006): *Diccionari històric del valencià col·loquial*, València: PUV.
- DIEC: Institut d'Estudis Catalans (1995): *Diccionari de la llengua catalana*, Barcelona: IEC.
- DJBB: Martí, Joaquim (2011): *Diccionari de Josep Bernat i Baldoví (1809–1864) en el seu context històric*, València: Denes.
- DNV: Acadèmia Valenciana de la Llengua: “Diccionari normatiu valencià”, <<http://www.avl.gva.es/dnv>> [20.08.2008].
- DO: Riera-Eures, Manel / Sanjaume, Margarida (2002): *Diccionari d'onomatopeies*, Barcelona: Ed. 62.
- Dolz i Gastaldo, Mavi (1992): *Prensa i llengua: ciutat de València (1837–1936)*, Bellaterra: Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona (tesi doctoral).

- EC: *Enciclopèdia Catalana*, <<https://www.enciclopedia.cat/>> [20.08.2008].
- EscLl: Escrig, Josep / Llombart, Constantí (1887): *Diccionario valenciano-castellano*, València: Pascual Aguilar.
- FEW: Wartburg, Walther von: *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, <<https://apps.atilf.fr/lecteurFEW/>> [20.08.2008].
- Gayano Lluç, Rafael (1942): *Ancologia valenciana*, València: Biblioteca Valenciana de Divulgación Histórica.
- Garcia i Raffi, Josep Vicent (2011): “Les cartes de Joan Fuster: aspectes lingüístics, retòrics i de discurs conversacional”, in: Creus, Imma / Puig, Maite / Veny-Mesquida, Joan Ramon (coords.): *Actes del Quinzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, III, Barcelona: PAM, 129–139.
- Ginebra, Jordi (2006): “Sobre el lèxic de l’obra teatral d’Àngel Guimerà”, in: Massot i Muntaner, Josep (coord.): *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes LIII*, Barcelona: PAM, 103–121.
- Gregori, Carme (1989): “La llengua a les primeres revistes del valencianisme polític”, in: Ferrando, Antoni (ed.): *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana. Volum VIII. Àrea 7. Història de la llengua*, València: IFV, 531–540.
- Lavilla Uriol, M^a José (1989): *Los refranes y sentencias del canónigo Mayans. Edición y clasificación*, València: Universitat de València (memoria de licenciatura, dirigida por el Dr. D. Emilio Ridruejo).
- Lloret i Esquerdo, Jaume (2019): *Els titelles al País Valencià*, Alacant: Publicacions de la Universitat d’Alacant.
- Marín, Josep Lluís (1996): “El suport literari de les falles”, en: *La festa de les falles*, València: Generalitat Valenciana, 125–144.
- Martí, Joaquim (1997): *Literatura de canya i cordell al País Valencià*, València: Denes.
- (1998): “L’ortografia al segle XVIII al País Valencià entre la tradició i la innovació. Les propostes de Joan B. Escorigüela”, *Llengua & Literatura* 9, 101–151.
- (2006): “Els llibrets de falla del segle XIX com a font per a l’estudi del català popular”, *Randa* 57, 93–125.
- (2005): “Constantí Llombart i la llengua”, in: Escartí, Vicent J. / Roca, Rafael (eds.): *Constantí Llombart i el seu temps*, València: AVL, 201–231.

- (2009): *Josep Bernat i Baldoví. La tradició popular i burlesca*, Barcelona: Afers.
- (2015): “El lèxic popular valencià en la literatura de les primeres dècades del segle XX: L’aportació de Faust Hernández Casajuana”, *Caplletra* 59, 75–97.
- MGad: Martí i Gadea, Joaquim (1891): *Diccionario valenciano-castellano*, València: José Canales Romà.
- NDM: “Il Nuovo De Mauro”, <<https://dizionario.internazionale.it/>> [20.08.2008].
- NITTLE: Real Academia Española: “Nuevo Tesoro Lexicográfico de la Lengua Española”, <<http://ntlle.rae.es/ntlle/SrvltGUILoginNtll>> [20.08.2008].
- Perales Birlanga, Germán (2009): *Católicos y liberales: El movimiento estudiantil en la Universidad de Valencia (1875–1939)*, València: Universitat de València.
- Planells, Leopold Ignasi (1760): *Resumen y relación de la vida y prodigs del religiós, el venerable pare fray Pere Esteve*, Biblioteca Valenciana, ms. 255 (ed. facsimil Parròquia de Nostra Senyora de l’Assumpció, Dénia, 2006).
- Pratt, Chris (1980): *El anglicismo en el español peninsular contemporáneo*, Madrid: Gredos.
- Segarra, Mila (1985): *Història de l’ortografia catalana*, Barcelona: Empúries.
- (1987): *Història de la normativa catalana*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- TLEC: Covarrubias, Sebastián de (1995 [1611]): *Tesoro de la lengua castellana o española*, Madrid: Castalia.
- TLFi: “Le Trésor de la Langue Française Informatisé”, París: Centre National de la Recherche Scientifique, <<http://atilf.atilf.fr/>> [20.08.2008].
- TV: Chamorro, María Inés (2002): *Tesoro de villanos. Diccionario de germanía*, Barcelona: Herder.
- Veny, Joan (1991): *Mots d’ahir i mots d’avui*, Barcelona: Empúries.
- (2006): *Contacte i contrast de llengües i dialectes*, València: PUV.
- Joaquim Martí Mestre, Universitat de València, Departament de Filologia Catalana, Avinguda Blasco Ibáñez, 32, E-4610 València, <Joaquin.Marti@uv.es>.